

AKADEMIN FÖR HÄLSA OCH ARBETSLIV
Avdelningen för socialt arbete och psykologi

”Vi uppfinner hjulet vid varje enskilt tillfälle”

En intervjustudie av Kriminalvårdens möte med
intagna transpersoner

Therese Brunzell

2016

Examensarbete, Grundnivå (kandidatexamen), 15 hp
Kriminologi
Kandidatprogram i utredningskriminologi

Handledare: Monica Skrinjar
Examinator: My Lilja

Abstract

Through qualitative interviews with five employees in the Swedish correctional system and one trans-identified inmate, I sought to get an understanding of transgender inmates are dealt with in the Swedish correctional system. The aim of this study was to examine norms, values and practices expressed by the interview participants regarding transgender inmates. The interview participants expressed an awareness of the group's vulnerable position in the prison environment, but also the lack of guidelines as well as structured methods to handle the group. Responses focused on the deviant and direct rather than the normative and preventive. The transgendered inmates themselves were responsible to explain their identity to others. At the same time there were no efforts to make the staff members aware of questions concerning gender identities and/or expressions. The Swedish correctional system can be said to maintain normative conceptions of two binary sexes by failing to provide action plans or natural options for persons with gender identities that extend beyond woman or man, or fluctuate between the two categories. To refuse to take a stand is to exercise power, make transgender inmates invisible, and perhaps even be seen as a violation in itself.

Keywords: *transgender, prison, probation service, staff experience*

Sammanfattning

Genom kvalitativa intervjuer med fem kriminalvårdsanställda och en transidentifierad intagen ville jag bidra med kunskap om hur Kriminalvårdens möten med fängelsedömda transpersoner kan se ut. Syftet med studien var att undersöka normer, värderingar och praktiker som intervjudeltagarna gav uttryck för när det gäller intagna transpersoner. Intervjudeltagarna uttryckte en medvetenhet kring gruppens utsatta position i fängelsemiljön men vittnade samtidigt om avsaknad av såväl riktlinjer som strukturerade arbetssätt i frågorna. Praktiker fokuserade snarare på det avvikande och direkta än det normativa och förebyggande. Intagna själva förväntades begripliggöra sin identitet för omgivningen, samtidigt som insatser riktade mot personalens (o)medvetenhet saknades. Kriminalvården kan sägas bidra till att upprätthålla normativa föreställningar om två binära kön genom att inte tillhandahålla handlingsplaner eller självklara alternativ för personer som sträcker sig mellan, bortom eller är föränderliga mellan de två könskategorierna kvinna och man. Att inte ta ställning illustrerar maktutövning, osynliggörande och kan innebära en kränkning i sig själv.

Förord

Ett stort och innerligt tack vill jag rikta till intervjudeltagarna som så generöst delat med sig av sina tankar och erfarenheter - utan ert intresse och förtroende hade det blivit varken en uppsats eller ett så spännande material. Tack också till vänner och kollegor som hjälpsamt engagerat sig i allt från rekryteringsprocess till att leverera utskrifter och kaffe. Den transidentifierade person som - troligtvis utan att veta om det - gjorde mig uppmärksam på min egen kunskapsbrist och kom att bli startskottet för den här uppsatsen: tack vare dig har jag kommit till värdefulla insikter och ser min verklighet med andra ögon.

Monica Skrinjar: genom hela utbildningen och uppsatsskrivandet har du varit en källa till inspiration och lärande. Uppmuntran, rådgivning och samtal - från forskningsetik till Rammstein - har fyllt på mitt energiförråd när jag behövt det som mest. Ett varmt tack till dig!

Till min handledningsgrupp, och i synnerhet Linnea Kindström och Isaura Da Luz Reis: att dela de här veckorna med er har varit ett privilegium. Jag vill också framföra ett tack till Gabriella Boijesen och Emy Bäcklin som frikostigt delat med sig av kunskap och erfarenhet.

Slutligen, all kärlek och en stor eloge till min familj som stått ut med mig under de senaste veckorna. Från mor och far till syster och svåger. Tack!

Innehållsförteckning

1 Inledning	2
1.1 Syfte och frågeställningar	5
2 Tidigare forskning	6
2.1 Svensk kontext.....	6
2.2 En internationell utblick	7
2.3 Den kvinnliga kontexten - ett bortglömt perspektiv.....	9
2.4 Personalerfarenheter av att möta transpersoner.....	10
3 Teoretiska utgångspunkter.....	11
3.1 Genusteori.....	11
3.2 En queerteoretisk ansats	12
4 Kvalitativ intervjumetod.....	14
4.1 Genomförande och etiska ställningstaganden	15
4.2 Validitet, reliabilitet och generaliserbarhet	17
4.3 Något om intervjudeltagarna	17
5 Resultat	18
5.1 När det inte går som en tänkt sig	18
5.2 Föreställningar och attityder	19
5.3 Placering	25
5.4 Bemötande och arbetssätt	29
5.4.1 Att hantera ”udda” personer - uppmuntra eller ”ligga lågt”?	29
5.4.2 Att upptäcka utsatthet	32
5.4.3 Att reagera vid utsatthet.....	33
5.4.4 Ett normkritiskt arbetssätt?.....	34
5.5 Riktlinjer - bristen på och behovet av.....	36
6 Sammanfattning och slutdiskussion	40
7 Källhänvisningar.....	43
8 Bilagor	46
8.1 Sökning av tidigare forskning	46
8.2 Intervjuguide: individuella intervjuer med kriminalvårdspersonal	47
8.3 Intervjuguide: individuell intervju med intagen	48
8.4 Informationsbrev vid rekrytering av intervjudeltagare	49

1 Inledning

Under en stor del av den tid jag studerat kriminologi har jag samtidigt arbetat som kriminalvårdare på anstalt. Jag har ofta reflekterat över och upplevt fängelsemiljön som starkt präglad av stereotypa maskulinitetsideal och heteronormativitet¹, vilket är en förförståelse som det finns omfattande internationell forskning som understödjer². Att det, inom fängelsepopulationen, kunde finnas intagna med könsidentitet och/eller könsuttryck som på olika sätt bryter mot dessa traditionella genusnormer var däremot en tanke som aldrig slagit mig - fram till den dag jag träffade en transperson som var intagen på anstalten. Mötet blev ett personligt uppvaknande och synliggjorde dels min egen okunskap, dels att Kriminalvården inte aktualiserat frågan på något genomgripande sätt.

Innan vi går vidare finns det några begrepp som behöver definieras, vilket här kommer att göras utifrån en begreppsordlista från RFSL³ (www.rfsl.se). Till att börja med kan kön delas in i fyra beståndsdelar: biologiskt kön definieras utifrån inre och yttre könsorgan, könskromosomer och hormonnivåer, juridiskt kön står registrerat i folkbokföringen, legitimation och näst sista siffran i personnumret, könsidentitet handlar om vilket kön en person själv upplever sig som, samt könsuttryck vilket innebär hur kön uttrycks genom attribut socialt förknippade med könstillhörighet, såsom kläder, röst och kroppsspråk. Transperson är ett paraplybegrepp för personer som inte eller delvis inte identifierar sig med det till födseln tilldelade könet, men det går att vara transidentifierad person på många olika sätt. För att få tillgång till nytt juridisk kön och underlivskirurgi krävs den medicinska diagnosen transsexuell. Om transsexuella väljer att fortsätta identifiera sig som trans även efter transitionsprocess⁴ eller vill se sig själva som kvinna eller man varierar, det viktigaste är alltid att individer själva får välja hur en vill bli identifierad. En person som identifierar sig mellan eller bortom könskategorierna kvinna och man kan benämna sig intergender eller icke-binär.

Med utgångspunkt i att det finns personer som inte tydligt definierar sig själva eller definieras av andra som sitt biologiska kön och/eller som man eller kvinna, menar Sarnecki (2009:229) att det ”med vårt samhälles strävan efter dikotomisering i två

---

¹ Heteronormativitet syftar till rådande samhällsnorm som säger att människor tillhör någon av könskategorierna kvinna eller man, förväntas vara heterosexuella och uttrycka ett beteende som överensstämmer med tilldelad könskategori.

² Se avsnitt Tidigare forskning.

³ Riksförbundet för homo-, bisexuella, transpersoner och queeras rättigheter.

⁴ Transition kan innefatta juridiskt kön och/eller könsbekräftande behandling. Det senare benämns ibland felaktigt ”könsbyte”.

distinkta kön följer bland annat att dessa individer ofta är utsatta för förtryck och förföljelser.” Resultaten från Folkhälsomyndighetens rapport om homo-, bisexuella och transpersoners hälsa bekräftar detta. Med 800 svaranden i enkätstudien utgör rapporten den största folkhälsoundersökning riktad till transpersoner som hittills gjorts i Sverige. En hög andel uppger att de har varit utsatta för kränkning, diskriminering och våld, har haft tankar på eller försökt att ta sitt liv, och upplever att de inte kan leva helt i enlighet med sin könsidentitet. Dessutom har gruppen generellt lågt förtroende för olika samhällsinstanser - rättsväsendet inkluderat. I rapporten lyfts begränsande samhällsnormer och oförståelse från omgivningen fram som orsaker bakom de nedslående resultaten, likaså gruppens höga utsatthet för diskriminering och våld på grund av könsidentitet och/eller könsuttryck (Folkhälsomyndigheten 2015:48ff). Att hot, våld och andra kränkningar riskerar att drabba hbtq⁵-personer i högre grad än cispersoner⁶ och heterosexuella har uppmärksammats på regeringsnivå. *En strategi för lika rättigheter och möjligheter oavsett sexuell läggning, könsidentitet eller könsuttryck* lanserades 2014 och regeringen utsåg samtidigt fem strategiska myndigheter med särskilda uppdrag att främja hbtq-personers rättigheter och möjligheter i samhället. Kriminalvården var inte en av dem. Istället är det Diskrimineringsombudsmannen (DO) som ska tillse att - bland andra - Kriminalvården inte bryter mot diskrimineringslagen⁷. Regeringen framhåller visserligen att ”det långsiktiga arbetet med kunskaps- och medvetandehöjande insatser” är grundläggande för att motverka intolerans gentemot hbtq-personer, men att DO främst bidrar till strategin genom att utreda enskilda anmälningar och sprida kunskap i frågorna, inte genom att ta sig an uppgifter som infaller under de rättsvårdande myndigheternas respektive ansvarsområden (Regeringen 2004:22f).

Utifrån transpersoners förhöjda risk att utsättas för diskriminering av och i samhället i stort är det rimligt att anta att det finns risk för diskriminering och viktimisering på grund av könsidentitet och/eller könsuttryck även inom Kriminalvården. I vilken omfattning är dock en förbisedd fråga. Hur myndigheten ska motverka diskriminering av klienter och diskriminering från klienter mot medarbetare berör Kriminalvården i *Riktlinjer för Kriminalvårdens klientinriktade arbete mot diskriminering* (2008:14). Den uttryckta målsättningen att ”motverka diskriminering och därigenom att minska

---

⁵ Homo-, bisexuella, transpersoner och queer.

⁶ Cisperson innebär att identifiera sig med det vid kön som en tilldelades vid födseln.

⁷ Diskrimineringslagen (2008:567) omfattar kön, könsöverskridande identitet eller uttryck, etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning, funktionshinder, sexuell läggning och ålder.

återfallen i brott och att upprätthålla ordning och säkerhet inom kriminalvården” ska nås genom att ”på olika sätt påverka attityder och beteenden hos klienterna. Grundläggande för detta arbete är medarbetarnas egna attityder, värderingar och beteenden i de aktuella frågorna. Medarbetarna måste inför klienterna hävda det demokratiska samhällets principer.” (Kriminalvården 2008:14:3). Riktlinjerna utgår dock från den tidigare lagen om förbud mot diskriminering (2003:307) som inte inkluderar varken könsidentitet eller könsuttryck.

Kriminalvårdens hbtq-förening, som bildades år 2013 på initiativ av enskilda medarbetare inom myndigheten, är en rikstäckande förening som med årliga fokusområden vill arbeta för att hbtq-identifierade personer bland personal och klienter har lika rättigheter och möjligheter. På föreningens hemsida saknas dock uppföljning om hur arbetet från tidigare år har gått. Inte heller på Kriminalvårdens officiella hemsida finns information att finna om något eventuellt arbete med hbtq-frågor inom myndigheten och i årsredovisningen för 2015 beskriver Kriminalvården sitt arbete med likabehandling i mycket korta ordalag. Det konstateras att myndigheten deltagit i flera Prideparader under det gångna året, det görs en hänvisning till den rikstäckande hbtq-föreningen och står att ”ett arbete har inletts med att ta fram en hbtq-strategi för myndigheten” (Kriminalvården 2015:55). En liknande formulering har dock använts i flera års tid för att beskriva den tänkta hbtq-strategin (se exempelvis Kriminalvården 2013:7) vilket sammantaget kan tolkas som att det inte bara saknas en samlad hbtq-strategi utan också en rimlig tidsplan för när en sådan både ska färdigställas och implementeras i verksamheten.

Behovet av kunskap och aktivt arbete med hbtq-frågor inom rättsväsendet - och vilka konsekvenser brist på sådan kan få - har bland annat uttryckts i ett styrdokument av RFSL:

Alla myndigheter i rättskedjan måste ha god kompetens om den riktade brottsligheten mot hbtq-personer. Kvaliteten och respekten i bemötandet av brottsoffer får inte vara beroende av offrets sexuella läggning, könsidentitet eller könsuttryck. När det förekommer negativa och fördomsfulla attityder inom rättsväsendet gentemot hbtq-personer innebär det en ytterligare kränkning av brottsoffret. Samma synsätt ska självklart appliceras också på de hbtq-personer som lagförs och/eller omfattas av kriminalvård och rättspsykiatrisk vård. I dessa sammanhang är transpersoner särskilt utsatta, då visitation och förvarstagande är uppdelat utifrån juridiskt kön. (Principprogram, RFSL, 2012).

RFSL belyser här flera problem som kan uppkomma i rättsväsendet i mötet med hbtq-personer. För Kriminalvården, som är könssegregerad i och med uppdelningen i separata anstalter för kvinnor respektive män, kan förvars- och placeringsförfarandet utgöra en utmaning vid möte med personer som inte identifierar sig och/eller uttrycker

sig i enlighet med tvåkönsnormen. Oavsett var i institutionen gruppen placeras förutsätter det också att personalen har kunskap om hur individerna ska bemötas. Samtidigt som arbetet med en samlad hbtq-strategi dragit ut på tiden har Kriminalvården i sin Plan för jämställdhetsintegrering i Kriminalvården påtalat att ”det kan vara svårt för Kriminalvårdens personal att bemöta och hantera kränkande uttalanden som rör kön, sexuell läggning, etnicitet och så vidare. Det finns även exempel på att personal gör kränkande handlingar och uttalanden.” (Kriminalvården 2013:6). Med utgångspunkt i detta torde ett centralt fokus för myndigheten vara att stärka personalens genus- och hbtq-kompetens och därigenom både göra personalen mer trygg i att hantera kränkningar som rör hbtq-frågor, samt förebygga att personalen, medvetet eller omedvetet, själva gör sig skyldiga till kränkande handlingar gentemot hbtq-personer. Precis som det, vilket omnämnts ovan, saknas kunskap om transpersoners situation i fängelsemiljö, saknas det insikt i om och på vilket sätt personal inom Kriminalvården arbetar med de här frågorna. I slutdiskussionen till den enda, mig veterligen, svenska studie som gjorts om situationen för homo- och bisexuella intagna i svenska fängelser, skriver Bäcklin (2010:39) att Kriminalvården generellt präglas av ett bristande hbt-perspektiv och att ”en av de mest centrala delarna att gå vidare med för fortsatt forskning är personalens normer, värderingar och praktiker i relation till intagna homo- och bisexuella personer (och transpersoner)”. Mot bakgrund av den stora kunskapslucka som råder på området är det just detta jag avser undersöka i mitt examensarbete.

1.1 Syfte och frågeställningar

Genom kvalitativa intervjuer med fem kriminalvårdsanställda och en transidentifierad intagen vill jag bidra med kunskap om hur Kriminalvårdens möten med fängelsedömda transpersoner kan se ut. Syftet med studien är att undersöka normer, värderingar och praktiker som intervjudeltagarna ger uttryck för när det gäller intagna transpersoner i fängelsemiljön. De frågeställningar som ska besvaras är följande:

1. Vilka föreställningar om och attityder till (intagna) transpersoner ger intervjudeltagarna uttryck för?
2. Vilka utmaningar tänker intervjudeltagarna kan uppkomma vid placering av transpersoner?

3. Hur hanterar, bemöter och förhåller sig intervjudeltagarna till intagna transpersoner?
4. Hur upplever intervjudeltagarna bristen på och/eller behovet av riktlinjer kopplat till Kriminalvårdens möten med intagna transpersoner?

1.2 Disposition

Studien inleds med en överblick av tidigare forskning på området, först sett till en svensk kontext för att sedan utvidga till internationella studier. Därefter presenteras vald teoretisk referensram, vilken tar avstamp i genusteori och övergår till en redogörelse för queerteoretiska perspektiv. I den metoddelen som följer finns en beskrivning av studiens genomförande, etiska avväganden och trovärdighet. I efterföljande resultat- och analysdel, vilken tematiserats i fem kategorier, redovisas och analyseras studiens resultat med kopplingar till teori och tidigare forskning. De centrala slutsatserna beskrivs sedan kort i den sammanfattning som inleder studiens problematiserande slutdiskussion.

2 Tidigare forskning

2.1 Svensk kontext

Det saknas forskning om hur intagna transpersoners situation ser ut i en svensk fängelsekontext samt hur Kriminalvården som myndighet och dess personal hanterar, förhåller sig till och bemöter gruppen. Däremot har homo- och bisexuella intagnas erfarenheter av, och villkor i, svenska fängelser studerats av Bäcklin (2010) genom kvalitativa intervjuer med före detta intagna och kriminalvårdsanställda. Intervjumaterialet vittnar om ett hårt fängelseklimat där homo- och bisexuella intagna befinner sig långt ner i fängelsehierarkin. Oavsett om de varit öppna eller inte med sin sexualitet är upplevelsen av de informella normerna kring (hetero)sexualitet likartade; samtliga har på ett eller annat sätt vidtagit anpassningsstrategier utifrån en vetskap om, eller upplevelse av, att normbrytande kan få konsekvenser i form av utfrysning, våld, kränkningar, mobbing och isolering (ibid:35f). Det framkommer även att kriminalvårdspersonal ibland "intar en central roll i homo- och bisexuella intagnas utsatthet", till exempel i fall där känsliga uppgifter gällande intagnas sexualitet behandlats med oförsiktighet eller medvetet spridits ut till andra intagna. Situationer av

detta slag illustrerar hur bristande hbt-kompetens hos personalen kan drabba homo- och bisexuella intagna (ibid:38) och hur det ”saknas förhållningssätt till de riktlinjer som finns angående arbetet med diskriminering av grupperna”. Studiens sammantagna slutsats är att Kriminalvården generellt präglas av ett bristande hbt-perspektiv (ibid:35f).

2.2 En internationell utblick

Studier av intagna transpersoners situation i fängelse och personalens bemötande av gruppen utgör ett ungt forskningsfält även internationellt⁸, före 2000-talet saknas nästan helt forskning som explicit har ämnet som studiesyfte. Green (1994) utgör ett sällsynt undantag med sin juridiska överblicksstudie av hur transsexualitet skapar dilemman för traditionell lagstiftning inom - bland annat - det amerikanska fängelsesystemet. Med hjälp av verkliga juridiska fall problematiseras dess oförmåga att bemöta och skydda transsexuella fångar vid exempelvis placering, pågående hormonbehandling och utsatthet för övergrepp (ibid:515). Två år senare undersöker Petersen, Stephens, Dickey och Lewis (1996) förekomsten av, och innebörden i, policydokument och riktlinjer gällande transsexuella fängelseintagna. Studien utmärker sig genom sin internationella karaktär⁹ och visar på flera anmärkningsvärda resultat, med okunskap och osynliggörande som genomgående drag. Majoriteten av institutionerna saknade en formell policy gällande transsexuella intagna, såg inte gruppen som särskilt utsatt för fysiskt eller psykiskt våld och placerade baserat på könsorganens utseende (ibid:219-226). Särskilt intressanta är resultaten i ljuset av vad Blight (2000:2ff), som studerat transpersoners svåra situation i Australiens fängelsesystem, skriver om hur avsaknad av eller godtyckliga riktlinjer försätter intagna transpersoner i en mycket osäker och utsatt situation. I synnerhet då gruppen har hög risk för självskaumbeteende och utsatthet för sexuella övergrepp, samt utifrån det faktum att inte alla transpersoner genomgår underlivskirurgi. Edney (2004) problematiserar rättsväsendets oförmåga att särskilja kön och genus, den maskulina fängelsemiljöns inslag av våldtäkt som strategi för att utöva dominans och placering av transpersoner i isolering som ett sätt att skydda dem från andra intagna, vilket kan få negativa psykologiska konsekvenser. Värt att notera är skiftet från att endast tala om transsexuella (Green 1994, Petersen et al 1996) till att inkludera ett bredare transbegrepp bortom tvåkönsnormen.

---

⁸ För en detaljerad genomgång av hur sökning av tidigare forskning gått till, se bilaga 8.1.

⁹ Enkäter skickades ut till alla statliga, provinsiella och federala myndigheter som bedrev kriminalvårdsanstalter inom USA, Kanada, Australien och Europa vid tidpunkten.

Tidigare studiers utgångspunkt har varit olika former av registerdata, juridiska fall och policys och det är först när feministiska forskare börjar intressera sig för området under 2010-talet som ämnet problematiseras på ett mer djupgående sätt, varav flera baseras på en stor amerikansk undersökning med kvantifierade data och utförligt kvalitativt intervju material från 315 intagna transpersoner vid 27 anstalter för män i Kalifornien¹⁰. Den kvantitativa analys som Sexton, Jenness och Sumner (2010) genomfört visar att intagna transpersoner är marginaliserade i en rad avseenden jämfört med registerdata från såväl allmänheten som inkapaciterade män. Jenness & Fenstermakers (2014) kvalitativa studie av samma material ger en fördjupad bild av transkvinnors situation i anstalter för män på ett sätt som aldrig tidigare gjorts. De intervjuade vittnar om erfarenheter av hot och våld, fördomar om hur transpersoner automatiskt antas vara homosexuella och att många av dem - i den maskulina, våldsamma och heteronormativa miljön - kan förstärka feminina uttryck som ett sätt att vara "sann mot sig själv", det vill säga upprätthålla en form av självrespekt (Jenness & Fenstermaker 2014:15,27).

I sin analys av hur kön och genus konstitueras i fängelsesystemet beskriver Pemberton (2013:168) den maskulina fängelsekulturen som starkt präglad av aggressivitet, våld, homofobi och underordnande av kvinnor - något som bland annat tar sig i uttryck i form av en tydlig fängelsehierarki där intagna som betraktas som svaga och feminina innehar låg status och löper stor risk att utsättas för (sexuella) övergrepp. Vilka möjligheter har då LGBTQ-intagna¹¹ att skydda sig mot diskriminering i den här miljön? McNamara (2014) har analyserat amerikanska rättsfall med utgångspunkt i denna frågeställning och menar att intagna som är öppna (åtminstone gentemot personalen) med sin könsidentitet och/eller sexuella läggning har större chanser att hävda sina rättigheter i fall av viktimisering, eftersom de annars kan ha svårt att bevisa att personalen medvetet valt att avstå från agerande trots att de haft vetskap om denna riskfaktor (McNamara 2014:150). Resultaten kan ses som paradoxala med tanke på rådande fängelsenormer som generellt inte accepterar att intagna pratar öppet med personal (Bäcklin 2010:13)¹² och den utsatta position gruppen har i fängelsemiljön. Stohr (2015:127) beskriver fängelsesystemet som en krigszon för intersex- och transidentifierade intagna utifrån de hånfulla kommentarer, trakasserier och våldsbrott

---

¹⁰ För en utförlig redogörelse av materialet och datainsamlingen se exempelvis Jenness (2014:9ff).

¹¹ LGBTQ står för lesbiska, gay, bisexuella, transpersoner samt queer.

¹² Bäcklin beskriver informella normer i den svenska fängelsemiljön på anstalter för kvinnor respektive män med hänvisningar till studier av Lindberg (2005) och Roxell (2007).

gruppen utsätts för - samtidigt som just rättsväsendets bemötande präglats av inflexibilitet, okunskap och ignorans. Pemberton (2013:152,166) går steget längre och resonerar kring hur fängelse som binärt system utgör en form av maktutövning som reproducerar normativa diskurser om femininiteter och maskuliniteter, osynliggör icke-binära och transpersoner, samt bidrar - även sett i ett större perspektiv - till att befästa tvåkönsnormen.

2.3 Den kvinnliga kontexten - ett bortglömt perspektiv

Att kvinnor utgör en minoritet i fängelsesystemet och generellt har osynliggjorts i fängelseforskningen framhålls av Pemberton (2013) och Sumner och Sexton (2014), som menar att det inneburit att transpersoners situation i fängelse endast studerats i en manlig kontext trots att miljöerna skiljer sig åt i flera avseenden. Pemberton (2013:166f) menar att maskulinitet och femininitet görs och uppmuntras på olika sätt inom institutionerna, att den könssegregerade uppdelningen skapar olika regler och normer för intagna att förhålla sig till. Fängelser tenderar till exempel att försöka disciplinera kvinnliga intagna i enlighet med en form av normativ femininitet genom insatser som fokuserar på hushållsarbete, hälsa och skönhet, och uppmuntrar passiva beteenden som traditionellt förknippas med femininitet. Sumner och Sexton (2014:16,18), som genom fokusgruppsintervjuer med intagna och personal undersöker hur transbegreppet kan förstås och yttra sig på kvinnoanstalt, framhåller samtidigt att anstalter för kvinnor trots detta inte präglas av normer och ideal som anknyter till stereotyp femininitet. De menar att sådana antaganden baserat på slutsatsen att institutionerna befolkas av kvinnor inte går att göra, istället karaktäriseras sådana, i likhet med anstalter för män, av maskulina ideal, vilket de tolkar som en reflektion av samhällets genussystem där maskulinitet har en överordnad position. Av den anledningen kan det finnas fler fördelar för kvinnor att korsa kulturellt definierade maskulina områden (som traditionellt uppgraderas) än vad det gör för män som överskrider till det feminina (som traditionellt nedvärderas).

Forskarna upptäckte vidare att kontextskillnaderna innebar att begreppsanvändning från tidigare studier vid anstalter för män inte var direkt överförbar till anstalter för kvinnor, det vill säga definitioner av vem som är och inte är transperson. Då många av de intagna vid kvinnoanstalter antog en mer maskulin roll i fängelset insåg forskarna att det blev mer meningsfullt att förhålla sig till ämnet utifrån förståelsen av genus som (uttryck) konstruktion snarare än endast identitet. Den - i den kvinnliga fängelsemiljön -

vedertagna termen för att beskriva kvinnor som uttryckte sig maskulint var *aggressor* (Sumner & Sexton 2014:8f) vilket intervjudeltagarna beskrev som kvinnor som uttryckte sig och antog olika attribut som ansågs stereotypt maskulina (genom kroppspråk, tal, ansiktsbehåring, kortklippt frisyra, bundna bröst) utan att nödvändigtvis definiera sig som män (ibid:11f).

2.4 Personalerfarenheter av att möta transpersoner

I den första studien att specifikt undersöka personalerfarenheter av intagna transpersoner skriver Poole, Whittle och Stephens (2002) att transpersoner inte är så ovanligt förekommande som det tenderar att framställas, att fängelsepersonal tvärtom med stor sannolikhet kommer att träffa transpersoner någon gång under sitt yrkesliv. Frågan forskarna ställer sig är istället hur väl förberedda rättsväsendet står inför dessa möten, vilket de undersöker genom intervjuer med fängelsepersonal som har erfarenhet av intagna transpersoner. Studien visar att fängelsepersonal som saknar kunskap om transfrågor på ett mer generellt plan inte heller känner sig bekväma med eller säkra i att möta gruppen i klientelet, när det gäller allt från vardagligt bemötande till att förstå och motverka diskriminering och fördomar (ibid:227,230). Forskarna föreslår att fängelsepersonalens kompetens bör förbättras genom information och rådgivning, till exempel betydelsen av att respektera och tilltala med valda namn och pronomen samt vara medveten om särskilda behov vad gäller kroppslig integritet och medicinska frågor. Återanpassning i samhället lyfts ofta fram som avgörande strategi för att minska återfall i brott, vilket för transpersoner kanske förutsätter att de ges möjlighet att leva i enlighet med upplevd könsidentitet och samtidigt kan innebära olika former av svårigheter - inte minst i fängelsemiljön. Sådana behov menar forskarna att fängelsepersonalen måste kunna tillgodose (ibid:231).

Liknande resultat om fängelsepersonalens osäkerhet kring såväl vardagssamtal med transintagna som hur hot, våld och mobbing gentemot gruppen ska hanteras framkommer i en senare intervjustudie av Marlow, Winder och Elliott (2015). De synliggör även hur personal tenderar att skaffa sig en informell form av utbildning när sådan inte tillhandahålls från arbetsgivaren genom att vända sig direkt till de intagna transpersonerna när de känner sig osäkra i transfrågor. Forskarna menar att detta illustrerar en positiv relation mellan parterna som ger personalen ökad medvetenhet om de problem transintagna kan uppleva och kunskap om på vilket sätt de bör bemöta dem

(Marlow, Winder & Elliott 2015:249f). Något att reflektera över kan däremot vara eventuella problem när informell utbildning utgör den *enda* kunskapskällan, samt lämpligheten i att klienter själva tvingas upplysa myndighetsanställda i frågorna. Att det behövs personalutbildning gällande transfrågor är något Holsinger och Hodge (2016)¹³ slår fast, vars studieresultat visar på stora kunskapsluckor hos institutionspersonal vad gäller frågor om könsidentitet och könsuttryck, vilket yttrade sig exempelvis genom att föredragna namn och pronomen inte respekteras av personalen och förekomsten av en sexistisk jargong. Forskarna menar att personalens kunskapsluckor måste fyllas för att minska risken för att de intagna utsätts för diskriminering, trakasserier och våld, samt att utbildning inte endast bör fokusera på säkerhetsarbete utan också respektfullt och värdigt bemötande från personalens sida. De menar vidare att den typen av utbildning samt förändringar av rådande personalkultur är svårare att genomföra eftersom det förutsätter såväl självkänedom som ett öppet förhållningssätt hos personalen (ibid:42f).

3 Teoretiska utgångspunkter

Vetenskapsteoretiskt tar min studie sin utgångspunkt i ett socialkonstruktionistiskt perspektiv vilket innebär en syn på verkligheten och kunskap som något socialt och kontextuellt konstruerat (Allwood & Erikson 2010:121f). Genusteori och queerteori, som utgör studiens teoretiska referensram, tar utgångspunkt i och problematiserar på vilket sätt vi skapar och reproducerar identitet, genus och makt - om än på något olika sätt. Kriminalvården som institution, relationen mellan såväl kriminalvårdare och intagna som intagna sinsemellan kan sägas vara präglad av olika former av maktutövning och konstruktioner av genus, kön och sexualitet. Samtidigt som icke-binära och transpersoner (bland intagna) per definition utmanar rådande normativa föreställningar om desamma. Teorierna har valts med utgångspunkt i denna förförståelse och med tanken att de kan bidra med en givande förståelseram.

3.1 Genusteori

Att ha en genusteoretisk ansats innebär, enligt Lander, Pettersson och Tiby (2003:7f) att problematisera relationen och maktstrukturen mellan kvinnor och män, beskriva konstruktioner av kön och synliggöra hur sådana strukturerar vår tillvaro. Rubin var

---

¹³ Studien undersöker personalerfarenheter av lhbt-identifierade flickor i amerikanska ungdomsinstitutioner men inkluderas här då de två andra studierna uteslutande berör institutioner för män.

enligt Kalonaityté (2014:75) den första att särskilja mellan kön och genus, där det förra förstås som något biologiskt/fysiskt och det senare som sociala och kulturella konstruktioner. Vad innebär det då att *göra genus*? West och Zimmerman (1997:129) beskriver att genus är något alla människor konstruerar och reproducerar fortlöpande, genom handlingar och i interaktion med omgivningen. Det finns också en poäng med att benämna konstruktioner av genus i plural, det vill säga att göra femininitet(er) respektive maskulinitet(er) eftersom människor förhåller sig till olika typer av genusnormer beroende på sin sociala position (Lander 2003:41). Lundgren, Pettersson och Tiby (2003:80) förklarar att det finns många sätt att vara man (eller kvinna) på. Att skilda individer och grupper skapar och reproducerar olika former av maskuliniteter, då människors handlingsutrymme varierar och/eller begränsas av tidsmässig- och rumslig kontext, klass, ålder, etnicitet och sexuella läggning. På samma sätt kan även femininiteter förstås som en flerdimensionell social praktik, vilket Lander (2003:33) begripliggör med utgångspunkt i begreppet *normativ femininitet*. Det innebär att göra genus i enlighet med rådande kulturella och sociala normer för vad som anses acceptabelt och passande för kvinnor vad gäller utseende, beteende och handlingsutrymme.

Feministiska teoribildningar utgör visserligen ett brett och mångfacetterat fält men kan generellt sägas dela den grundläggande utgångspunkten att män och det maskulina har en överordnad ställning gentemot kvinnor och det feminina, vilket kräver förändringar i politiska, sociala, kulturella och ekonomiska strukturer. Begreppet genussystem, som Hirdman introducerade i Sverige, bygger på just principen om de två köns isärhållande där det manliga innehar en överordnande position (Kalonaityté 2014:76f). Genusteori tillhandahåller med andra ord en grundläggande förståelseram för vad det innebär att göra genus, på vilket sätt genusstrukturer är begränsande och hur femininitet på strukturell nivå underordnas det maskulina. Samtidigt innebär detta traditionella (om än feministiska) sätt att se på genus ett upprätthållande av tvåkönsnormen, vilket föranleder att vi vänder oss mot andra teoretiska perspektiv för att finna ett mer normkritiskt förhållningssätt till identitet, genus och sexualitet.

3.2 En queerteoretisk ansats

I likhet med genus- och feministisk teori utgör inte heller queerteori en enda, avgränsad teori utan beskrivs av Kalonaityté (2014:83) som en uppsättning forskningsbidrag som

kritiskt ifrågasätter normer gällande (i synnerhet) kön, genus och sexualitet. Ambjörnsson (2006:9) poängterar att det inte handlar om tolerans, att människor som tenderar att diskrimineras på grund av sin sexualitet och/eller identitet ska accepteras, utan istället att uppmärksamma normativa ”sanningar” som tas för givna i samhället och tänka bortom kategoriseringar. En central utgångspunkt i queerteori är att ha ett kritiskt förhållningssätt till normalitet och hur sådan uppstår och upprätthålls, inte att fokusera på det som avviker (ibid:35). Att definiera vad queer är låter sig inte heller göras helt oproblematiskt, Rosenberg (2002:11) menar att hela syftet med queer egentligen är att inte definieras på något enhetligt sätt. Den genomgång av centrala begrepp som här följer ska därför inte ses som en enda allmängiltig och exakt begreppsbestämning för vad queerteori är, utan mer som en kortfattad introduktion inför hur intervjumaterialet i resultatdelen kommer att analyseras med en queer blick.

Foucault, och i synnerhet dennes förklaringar av relationen mellan maktutövning och normaliseringsprocesser, beskriver Ambjörnsson (2006:45ff) som viktig för de queerteoretiska perspektiven. På det sätt människor kategoriserar varandra genom språk ses som avgörande för hur vi ser på våra identiteter och vår verklighet, och innefattar en viktig maktdimension eftersom vissa människor - i förhållande till andra - kommer att betraktas som avvikande eller normala. Normaliseringsprocesser och makt - som tillsammans utgör normsystem - är därför alltid närvarande i våra liv: överallt, i alla relationer och på alla nivåer.

Butler, som är en central figur inom queerteorin, har kritiserat den feministiska forskningens förståelse av genus som social konstruktion och kön som biologi, utifrån syn på även det fysiska och biologiska könet som en social och kulturell konstruktion. Våra beskrivningar av vad biologiskt kön är baseras just på rådande kulturella föreställningar av manligt och kvinnligt (Ambjörnsson 2006:110). En annan aspekt som skiljer queerteori från klassiska genusteorier är synen på normsystem som ett uttryck för inte endast hur en individ ska vara kvinna eller man, utan att individen ska vara kvinna eller man. Butlers begrepp *den heterosexuella matrisen* är central i sammanhanget, vilket erbjuder en förklaringsmodell som förstår kategorierna kvinna och man utifrån en slags tvingande heterosexualitet. Antagandet om en binär könsuppfattning där det finns två kön som kroppsligt och beteendemässigt är varandras motsatser samt förväntas vara sexuellt attraherade av varandra (Ambjörnsson 2006:112f). Det samhällsdominerande sättet att klassificera människor är därmed inte anpassat för identiteter som förändras, sträcker sig bortom eller mellan flera kategorier (Kalonaité 2014:73). Butlers begrepp

performativitet är ett annat viktigt begrepp som avser människors aktiva identitetsskapande genom språk och handling. Vi gör genus och sexualitet kontinuerligt i vår vardag, och könsidentitet kan förstås som den sammanlagda effekten av återupprepade handlingar och uttryck (Ambjörnsson 2006:136f).

Som ett komplement till de queerteoretiska ansatserna som sammanfattats ovan kommer även normkritisk pedagogik att lyftas in och tillämpas som teoretisk referensram i analysen av resultatet. Kalonaityté (2014:83) beskriver den senare som starkt influerad av just queerteori, att de båda perspektiven delar ett gemensamt syfte i att problematisera normativa föreställningar och identitetskonstruktioner. Normkritiska perspektiv innebär att kritisera kategoriseringen i sig själv - inte bara dess konsekvenser (ibid:72).

4 Kvalitativ intervjumetod

Den metod som använts för att besvara uppsatsens syfte och frågeställningar är individuella semistrukturerade intervjuer. Bryman (2011:340f) menar att ett av kännetecknen för kvalitativ forskning att sådan är inriktat på att skapa förståelse snarare än att mäta fenomen, att se hur individer tolkar sin verklighet och konstruerar den i interaktion med andra. Utifrån mitt valda syfte att studera normer, värderingar och praktiker har kvalitativa intervjuer utgjort ett självklart metodval. Det semistrukturerade upplägget har skapat förutsättningar för ett öppet förhållningssätt till varje enskild intervjudeltagare och en intervjusituation som varit mer reflexiv till sin karaktär. Samtliga teman som återfinns i intervjuguiderna (se bilaga 8.2 och 8.3) berördes inte nödvändigtvis eller lika omfattande i varje intervju, utan varierades beroende på det dynamiska samtalet mellan intervjudeltagaren och mig. På detta sätt utgör själva interaktionen ett viktigt element, vilket Lander (2003:25) beskriver som att den kunskap som skapas vid det aktuella intervjutillfället varierar beroende på hur frågor ställs, av vem, i vilket sammanhang, vad intervjudeltagarens relation till ämnet just vid den tidpunkten och vad denne läste in som orsak till att frågan ställdes.

Min socialkonstruktionistiska utgångspunkt innebär ett förhållningssätt till det aktuella studiematerialet just som något språkligt och kontextuellt, skapat i social interaktion och med forskaren som en subjektiv och i allra högsta grad deltagande aktör genom hela processen (Allwood & Erikson 2010:121f). Att se sig själv som medskapare till kunskapsproduktion förutsätter en medvetenhet och transparens kring den egna

subjektspositionen, vilket är något även Brooks (2014:92) poängterar. Jag behöver således positionera mig, synliggöra min förståelse och reflektera kring hur denna kan interagera med studien.

Min egen anställning inom Kriminalvården har varit en fråga jag ofta återkommit till. Den har varit en tillgång i den mening att den har gett mig tillgång till fältet; jag har kunnat använda mina kontakter inom myndigheten för att hitta intervjudeltagare, min insyn i arbetssätt har varit användbar för förståelsen genom hela processen och jag antar att min roll som medarbetare inger en viss trygghet gentemot de kriminalvårdsanställda. Jag har också framhållit att jag undersöker ämnet som en följd av min egen okunskap, att jag sett en brist både hos mig själv och inom Kriminalvården, vilket jag tänker har lagt en hög ribba för vad som är ok att dela med sig av. Samtidigt som jag har varit transparant gällande min egen anställning har jag betonat att jag genomför studien i egenskap av kriminologistuderande och inte kriminalvårdare. Min subjektsposition innefattar också att jag är vit ciskvinna, vilket visserligen har inneburit att min egen kompetens i transfrågor har utvecklats under arbetets gång, men samtidigt kan ha varit en fördel i mötet med personalen - för hur hade de förhållit sig till mig om jag själv varit öppet transidentifierad? Hur jag formulerat syfte, frågeställningar, intervjuguide, valt teoretiska utgångspunkter, gjort tolkningar och bemött intervjudeltagarna vid varje intervjusituation utgör också exempel på hur min subjektsposition interagerar med intervjudeltagarna och studiematerialet.

4.1 Genomförande och etiska ställningstaganden

Sammantaget genomfördes sex intervjuer: fem intervjuer med kriminalvårdsanställda, en intervju med en transidentifierad intagen på anstalt. Samtliga intervjuer utom en hölls över telefon, vilket kan vara en fördel utifrån att intervjudeltagarnas anonymitet varit lättare att garantera. Alla intervjuer spelades in och transkriberades någorlunda ordagrant. Utfyllnadsord, avbrutna meningar och upprepningar som tillhör talspråket redigerades bort i enlighet med Trost (2005:109) då det minskar läsbarheten och inte heller är nödvändigt för förståelsen av innehållet. Redan under transkriberingen exkluderades intervjudeltagarnas personuppgifter och arbetsplats från texten. Bearbetning av intervjumaterial utgick från en form av meningskoncentrerings, vilket innebär att centrala aspekter av materialet omarbetats till koncentrerade citat och teman, dels efter omfattande genomläsning av transkriberingarna, dels med utgångspunkt i

studiens syfte och frågeställningar, för att slutligen framställas i form av en deskriptiv utsaga (Kvale och Brinkmann 2009:221f).

En målsättning för mig vid rekrytering av intervjudeltagare var att inkludera personal i olika befattningar och med varierad erfarenhet av att möta transpersoner bland de intagna och/eller arbeta inom Kriminalvården. En annan var att inkludera personal med erfarenhet från såväl anstalter för kvinnor som anstalter för män efter att ha uppmärksammat den tidigare forskning som visar på kontextskillnader mellan respektive fängelsemiljö¹⁴, men också för att inte bidra till det osynliggörande av kvinnors perspektiv som är alltför vanligt inom det kriminologiska fältet som helhet (Lander, Pettersson & Tiby 2003:8–16). Urvalsprocessen - som begränsades av resurs- och tidsmässiga skäl - utgick dels från mitt eget kontaktnät inom Kriminalvården och vidare genom ett snöbollsurval, dels genom ett målinriktat urval där jag aktivt sökte upp individer och grenar inom myndigheten som jag antog kunde bidra med kunskap/erfarenhet utifrån sin specifika yrkesposition. Det introduktionsbrev som skickades ut för att rekrytera intervjudeltagare (se bilaga 8.4) kom att revideras något i avseende studiens syfte och urvalskriterier¹⁵ men innan intervjuerna påbörjades gavs samtliga intervjudeltagare samma information om syfte, informerat samtycke, inspelning och anonymitet, vilket utgör ett exempel på hur Vetenskapsrådets (2004) forskningsetiska principer har tagits i beaktande.

Den ursprungliga tanken att inkludera intagna eller före detta intagna transpersoner i materialet övergavs i ett tidigt skede då jag utgick från att det skulle vara alltför svårt och tidskrävande att hitta intervjudeltagare. Att det slutliga intervjumaterialet ändå kom att innefatta en intagen var en tillfällighet som uppkom på initiativ från den intagna själv, som hörde talas om min uppsats och genom en kriminalvårdare tog kontakt med mig. Det medförde dock ytterligare etiska avväganden. Vetenskapsrådet (2004:5) slår fast att det inför varje vetenskaplig studie ska göras en avvägning med avseende på värdet av det förväntade kunskapsstillskottet ställt mot potentiella risker i form av negativa konsekvenser för studiedeltagarna. Jag resonerade mycket kring detta, då det kan ses som etiskt problematiskt att endast intervjua en intagen samtidigt som kriminalvårdare vid dennes anstalt har vetskap om deltagandet. I detta avseende kunde jag inte garantera den intagna fullständig anonymitet. Å andra sidan vill jag ogärna

---

¹⁴ Se avsnitt Tidigare forskning, i synnerhet Sumner & Sexton (2014).

¹⁵ Från början var syftet att genomföra fokusgruppsintervjuer med kriminalvårdare vid svenska fängelser. På grund av svalt intresse från anstalterna som kontaktades och/eller tidsmässiga skäl ändrades metoden till individuella intervjuer.

tillskriva människor oförmåga till självbestämmande; att den intagna själv tog initiativ till deltagandet såg jag därför som ett argument för att faktiskt låta personen göra sin röst hörd, inte minst då området aldrig tidigare har studerats. Jag bestämde mig för att genomföra intervjun. Samma forskningsetiska principer som givits till övriga intervjudeltagare förmedlades till den intagna innan intervjun påbörjades, med särskild tyngdpunkt på svårigheterna för mig att garantera denne fullständig anonymitet.

4.2 Validitet, reliabilitet och generaliserbarhet

I kvalitativa studier handlar validitet och reliabilitet om att vara trovärdig och transparent i sitt genomförande, från intervjuer till etiska ställningstaganden och tolkningar av material (Trost 2005:113). Det har varit av central betydelse för mig att tydligt redovisa mitt tillvägagångssätt, mina etiska avväganden och mina kopplingar till den valda teoretiska referensramen, inte minst då det begränsade urvalet av tidigare studier på ämnet att falla tillbaka på har föranlett att min uppsats varit explorativ. Bryman (2011:369) framhåller att den teoretiska förankringen är viktig även med hänseende till kvalitativa studiers generaliserbarhet, att resultat från kvalitativa studier kan tolkas som viktiga bidrag till hur fenomen kan uppfattas och tolkas, samt understödjas med kopplingar till teori och annan forskning för att få ökad giltighet. Som framgår av min vetenskapsteoretiska utgångspunkt har det inte varit mitt syfte att göra några allmängiltiga generaliseringar till hur samtliga anställda inom myndigheten resonerar i frågorna, utan ge en bild av hur erfarenheter av och föreställningar om intagna transpersoner inom Kriminalvården *kan* förstås.

4.3 Något om intervjudeltagarna

Med hänsyn till den etiska principen om anonymitet kommer inte intervjudeltagarna att beskrivas närmare än genom sin position, då en mer utförlig presentation kan utgöra ett problem i det avseende att risken för identifikation ökar. Jag ser inte heller att en sådan skulle ha någon avgörande betydelse för förståelsen av resultatet. *Den intagna* avtjänar ett fängelsestraff för första gången, sitter på kvinnoanstalt och identifierar sig som trans. Den kriminalvårdare som är den intagnas kontaktperson på anstalten kommer att benämnas just *kontaktpersonen*. Ytterligare två kriminalvårdare har intervjuats, båda arbetar på anstalter för män. Den första refererar jag till som *kriminalvårdaren*, den andre som *säkerhetsvårdaren* då denne utöver sina ordinarie arbetsuppgifter innehar ett

särskilt funktionsuppdrag med fokus på anstaltssäkerhet. *Kriminalvårdsinspektören* arbetar på en anstalt av den högsta säkerhetsklassen. Den av intervjudeltagarna som har erfarenhet av placering benämns *placeringshandläggaren*. Sammantaget har de kriminalvårdsanställda lång och varierad erfarenhet från en mängd anstalter och yrkesbefattningar inom myndigheten.

5 Resultat

Resultatet inleds med en redogörelse för intervjun med den transidentifierade intagna och dennes kontaktperson som illustrerar ett antal viktiga lärdomar och centrala slutsatser för hela studien. De resterande intervjuerna (med kriminalvårdsanställda) behandlas därefter i fyra teman: *föreställningar och attityder, placering, bemötande och arbets sätt* samt *riktlinjer*. Tillsammans bidrar analyserna under respektive kategori till en förståelse för hur Kriminalvårdens möte med intagna transpersoner kan se ut.

5.1 När det inte går som en tänkt sig

Följande beskrivning av mina intervjuer med den transidentifierade intagna och dennes kontaktperson är baserad på de anteckningar jag gjorde direkt efter intervjutillfället:

Genomgående har jag haft känslan av att vi inte har nått fram till varandra i vår kommunikation, kontaktpersonen och jag. Vi har haft kontakt i flera veckor och har äntligen - efter mycket om och men - bestämt dag och tid för intervju. Tanken är att jag först intervjuar kontaktpersonen och därefter den intagna. Klockan 13.30 ska kontaktpersonen ringa upp och jag sitter redo med inspelning och anteckningsblock. Inget samtal kommer. Jag avvaktar i några timmar innan jag själv ringer upp anstalten och frågar efter personen. Centralvakten kopplar ut mig till avdelningen men ingen svarar. Först 40 minuter senare får jag ett samtal och vi kan börja. Under intervjun med kontaktpersonen, som varar i femton minuter, är min upplevelse att denne snabbt vill avsluta. Hon framhåller sin kontakt med den intagna som god och menar att det arbetas med likabehandling på anstalten, även om inte just hbtq-frågor tagits upp. Jag föreslår att kontaktpersonen kopplar ut samtalet till klienternas egen telefon för nästa intervju, men kontaktpersonen vill hellre placera den intagna i ett besöksrum. Jag säger inte emot, tänker att jag får anpassa mig till vad som passar deras förutsättningar och lokaler. Nästan fem timmar efter utsatt tid kopplas jag äntligen upp på en telefon med den intagna. Jag presenterar mig, går igenom etiska aspekter och samtalet börjar. Jag tror hela tiden att det handlar om ett enskilt samtal.

Jag har dålig magkänsla, är inte alls förberedd på de korta - men samtidigt uteslutande positiva - svaren från den intagna. Det är (i alla fall vad som sagts till mig) på hans initiativ som intervjun sker och jag hade förväntat mig en mer utförlig, fri berättelse. Istället kan intervjun närmast likställas med en ping-pong-match. Jag frågar om personalens bemötande, hur det känns att snart

påbörja en utredning för könsbekräftande behandling, hur det har fungerat med de andra intagna. Han berättar att det inte varit några problem gällande mottagandet från varken personal eller andra intagna, att det känns viktigt att vara öppen med sin könsidentitet och (även om han är nöjd med bemötandet från anstaltens sjukvårdspersonal) nämner att det vore önskvärt att Kriminalvårdens sjukvård hbtq-certifieras. Ett, åtminstone tillfälligt, hinder uppkommer däremot när han och kontaktpersonen ska hämta anstaltskläder från ett förråd. Endast kläder för kvinnliga intagna finns att välja på, och att de båda börjar skratta. ”Det här går ju inte.” Situationen löser sig genom att anstaltens vaktmästare åker till en anstalt för män och hämtar kläder därifrån, som den intagna sedan använder istället.

Plötsligt hör jag radiokommunikation i bakgrunden. Det måste finnas personal i närheten. ”Jag trodde att du var själv där inne” säger jag. ”Nej, här sitter en personal” kommer till svar. Jag blir ställd, känner mig förd bakom ljuset och obekvämt. Beroendeställning står det med röda bokstäver på näthinnan. Kanske var jag för otydlig med att poängtera att intervjun ska genomföras i enrum, hinner jag tänka. Det känns inte rätt att fortsätta och jag delar min känsla med den intagna, som försäkrar att det inte är någon fara att personal är närvarande. Jag frågar om det är kontaktpersonen - som jag alltså planerat intervjun med och bara minuter tidigare haft en kort intervju med - och får ett jakande svar. Irritationen växer. Jag ställer trots det några ytterligare frågor men bestämmer snart att jag vill avbryta intervjun. Det känns inte etiskt ok att fortsätta.

Då intervjun med den intagna inte genomfördes under etiskt försvarbara former väljer jag att inte heller använda materialet i den fortsatta analysen. Vad intervjusituationen däremot kan illustrera är en form av maktutövning. Oavsett om kontaktpersonen var medveten om den etiska problematiken eller ej, belyser situationen de svårigheter som en kan mötas av vid studier inom Kriminalvården. Det övertag anställda har gentemot såväl intagna som forskare (eller i mitt fall studenter), där allt från rekrytering och bestämmelse av tid och datum till intervjutillfället i sig sker med inblandning från personal. Intervjusituationen illustrerar också okunskap; den intagna föredrar ett annat pronomen än det kontaktpersonen använder för att tala om och med personen i fråga.

5.2 Föreställningar och attityder

I detta avsnitt kommer de föreställningar om och attityder till (intagna) transpersoner som intervjudeltagarna uttryckt i intervjuerna att presenteras och analyseras. Att fängelsemiljön präglas av starka maskulinitetsnormer och en tuff jargong är välkänt i den tidigare forskningen (Pemberton 2013:168). Stohr (2015:127) har likställt miljön med en krigszon för intersex- och transidentifierade intagna med tanke på deras förhöjda risk att utsättas för trakasserier, hot och våld. Att det finns en medvetenhet om

transpersoners utsatthet i fängelsemiljön hos intervjudeltagarna illustreras genom följande citat från kriminalvårdsinspektören:

De kan bli mobbade, säkert utnyttjade sexuellt och fysiskt, och även psykiskt. Jag tror att det kan vara jättetufft om man är öppen - men jag tror ofta att det räcker att det finns en misstanke bland klienterna. Nu hoppas jag att det är något bättre på de lägre säkerhetsklasserna, men här hör vi ju på jargongen att det här är ingenting som accepteras. Jag tror att klienterna gör likamedstecken mellan sexualförbrytare och en hbtq-person. Sedan har vi ju för all del haft personer här som varit hbtq, och det har fungerat, men då har de ju inte varit öppna utan mörkat det.

Även övriga intervjudeltagare beskriver en fängelsemiljö där transpersoner positioneras långt ner i fängelsehierarkin, och som innefattar en stark machokultur med utpräglad heterosexistisk jargong. Kriminalvårdaren ser möjligheterna för transpersoner att accepteras av andra intagna som nästintill obefintlig:

I den bästa av världar så borde det finnas grupsammansättningar där en transperson skulle kunna accepteras utan att bli trakasserad, hotad eller utsatt för våld. Men tyvärr så tror jag inte att det skulle fungera, att det väldigt sällan går att uppnå en sådan grupp.

Gruppen framhålls som i det närmaste skyddslös, det finns aldrig tillfällen när de fullständigt går säkra. Rubin använder begreppet *gränskrig* som ett sätt att beskriva den kamp vissa människor gör för att uttrycka genus och sexualitet på det sätt de vill, även om det innebär att de bryter mot de i samhället dominerande normerna kring desamma (Ambjörnsson 2006:125). Att transpersoner i fängelsemiljön inte bara för den reguljära kampen för sin rätt att uttrycka könsidentitet och/eller könsuttryck, utan dessutom gör det i en miljö som Stohr (2015) benämner en krigszon, är talande för gruppens utsatthet.

Kriminalvårdaren fortsätter:

I samhället så finns det kategorier av människor som stigmatiseras, till exempel personer som sitter på anstalt. Det är ju ett sorts stigma. Personer som hamnar utanför den heterosexuella matrisen är ju också stigmatiserade. Vi har de som har funktionsvariationer, de stigmatiseras också. Och så vidare. Det handlar om att man får en stämpel på sig att ”du är avvikande, du är mindre värd.” I samhället i stort.

Att intagna transpersoner har begränsade möjligheter att hävda sina rättigheter visar McNamaras (2014:153) studie, som härleder detta inte bara till den stigmatisering som fängelse i sig innebär utan också med utgångspunkt i den stigmatisering och diskriminering som samhället traditionellt har skapat - och fortsätter att projicera - på gruppen utifrån deras normbrytande könsidentitet och/eller könsuttryck.

Flera av intervjudeltagarna visar på stor medvetenhet om att transpersoner löper risk att utsättas för olika former av övergrepp och trakasserier av *andra intagna* innanför fängelsemurarna. Kriminalvårdaren har dessutom en nyanserad begrepps användning och intersektionell medvetenhet som utmärker sig i intervjumaterialet, samtidigt som denne vid ett senare tillfälle under intervjun - liksom alla andra intervjudeltagare - gör den felaktiga kopplingen mellan könsidentitet-könsuttryck och sexualitet, vilket utgör

viktiga resultat i sig själva. Nedan följer några exempel på hur det har yttrat sig under intervjuerna:

Brott och homosexualitet, eller brott och transsexualitet, det går ju inte hand i hand. Sexualiteten avgör ju inte ifall du begår brott. Därför innebär det ju att det måste finnas homosexuella män som kanske klär sig i kvinnokläder på fritiden, inne hos oss. Det gör det ju såklart. (Säkerhetsvårdare)

Om intagna vågar säga till vid utsatthet, det handlar bara om personlighet. Det handlar ju inte om han skulle vara någon slags transsexuell, utan bara om ifall han vill det eller inte. Det har inget med sexualitet att göra. (Säkerhetsvårdaren)

De enda som jag vet att vi har haft, då har man varit, även om man kanske inte har fullt genomgått könskorrigering, så håller man på med det. Man är i processen. Så jag har inte haft, vad jag vet i alla fall, transvestita personer - det vill säga män som klär sig som kvinnor och uppenbarar sig som kvinnor. (Placeringshandläggare)

Det gick ju rykten att det fanns "en sån" [transperson] där på avdelningen. Det var ju väldigt intressant att se hur "en sån" klarar sig, i en miljö som har klienter som inte uppskattar homosexualitet riktigt. De hatar ju sånt. Det anses ju fjolligt med kvinnor och "bögar är som kvinnor". Så det är väl klart de inte gillar homosexuella män. (Säkerhetsvårdare)

Det blir ju väldigt märkligt om hbtq-personer blir placerade på en avdelning där övriga klienter hamnar för att lära sig att hantera sin sexualitet. Dessutom kan det, tänker jag, bli ytterligare problem om man har personer som har problem med sin egen sexualitet och som kanske till och med är översexuella, och så kommer det en person som, precis som du säger, kanske håller på att förändra sin egen sexuella identitet. Jag vet inte om det är det bästa kombinationen. (Kriminalvårdsinspektör)

I det sista citatet, där kriminalvårdsinspektören hänvisar tillbaka till min fråga, är det särskilt viktigt att poängtera att denna gällde placering av transpersoner med pågående *könsbekräftande behandling*, som alltså av intervjudeltagaren likställs med att förändra den *sexuella* identiteten. Det är en vanlig missuppfattning att blanda ihop trans med sexualitet, vilket intervjudeltagare (transidentifierade fängelseintagna) i forskning från Jenness och Fenstermaker (2014:14f) vittnat om. Även Sumner och Sextons (2015:5) fokusgruppsintervjuer med fängelsepersonal visade på liknande begreppsförvirring vad gäller köns- respektive sexuell identitet. Det förekom också att alla icke-heterosexuella relationer benämndes homosexuella, vilket utgör en annan form av exkluderande kategorisering. Poole et al (2002:227,230) framhåller att fängelsepersonal som saknar kunskap om transfrågor på ett mer generellt plan i förlängningen kan få konsekvenser i form av oklarhet vad gäller allt från vardagligt bemötande till direkt diskriminering. Av denna anledning uppmärksammar såväl denna (ibid:231) som senare studier (Holsinger & Hodge 2016:42f) behovet av kunskapshöjande utbildning i frågorna.

En närliggande aspekt som också illustrerar personalens föreställningar om och attityder till gruppen gäller möjligheten för intagna transpersoner att uttrycka sig i enlighet med upplevd könsidentitet. Jag frågar säkerhetsvårdaren om en transperson skulle tillåtas att använda andra kläder än de som erbjuds för män:

Nej. Eller, det vet jag inte. ”Vi har inte det i sortimentet”, skulle man kunna säga då. Vadå, kalsong som trosa. Det är ju samma grej. Så, nej, det tror jag inte går. Herregud. Skulle man beställa sådana rosa kläder från Färingsö då, eller? [skratt]. Det skulle man ju inte göra.

Citatet vittnar om oförståelse för betydelsen av könsuttryck, om det är ”samma grej” kan en fråga sig varför det skulle vara orimligt att ordna. Poole et al (2002:231) menar att det utgör en central fråga att transpersoner (även i fängelsemiljön) ges möjlighet att leva och uttrycka sig i enlighet med sin upplevda könsidentitet, och ser det som en förutsättning för att dessa individer ska kunna återanpassas i samhället på ett framgångsrikt sätt. Frågan om alternativa klädkoder är på inget sätt ny - redan i en studie från 1996 framgår att kriminalvårdande institutioner tenderar att inte tillhandahålla detta (Petersen et al 1996:223). Även Green (1994:515) uppmärksammade tidigt problemet. Varför upplevs det som otänkbart för intagna på anstalter för män att bära kläder som i rådande sociala kontext uppfattas som feminina?

Kriminalvårdare exemplifierar:

Det som anses vara kvinnligt ger ju inte samma status som det som anses vara manligt, så är det ju i hela samhället. Det är ju bara att titta på det här med kläder; det är ok för alla kön att klä sig manligt, det ger status. Men de som identifieras som män kan inte klä sig kvinnligt för det är att ”klä ner sig”.

Över- och underordningen mellan det manliga respektive det kvinnliga utgör en central utgångspunkt i Hirdmans begrepp genussystem (Kalonaityté 2014:77). Nedvärdering av det feminina på anstalter för män är även ett välkänt inslag i tidigare studier av transpersoner i fängelsemiljö (Jenness & Fenstermaker 2014:26f). Jag ber säkerhetsvårdaren att åtminstone föreställa sig att en transperson på hans anstalt skulle bära feminina kläder. Han skrattar till.

Ja... det skulle vara... glatt. Vilken färgklick liksom, lite kul. Jag tror faktiskt att klienterna skulle tänka likadant; ”men wow, vad är det här?”. Jag tror kanske att det skulle avdramatisera det hela faktiskt. Att han blir mer kvinnlig. Och kvinnor slår man ju inte, i deras ögon. Så jag tror att hans attribut skulle bli mycket starkare, att han faktiskt kanske skulle klara sig lite bättre.

Jenness & Fenstermaker (2014:26f) beskriver hur transkvinnor kan förstärka feminina attribut i den maskulina fängelsemiljön som ett sätt att vara sanna mot sig själva, men beskriver det inte som ett sätt för de transintagna att passera eller undslippa trakasserier, utan snarare som en strategi för att upprätthålla en form av självrespekt. Utifrån ett queerteoretiskt perspektiv kan detta tolkas i termer av en slags *förstärkt feminisering*, vilket Ambjörnsson (2006:158f) beskriver som att självmant in ta den skamfyllda positionen andra tillskrivit en, att vända positionen från offerskap till handlingskraft. Poängen är inte att undslippa stigmatiseringen - som kvarstår - utan att återfå kontrollen.

Kriminalvårdaren vittnar om en situation där omedvetenhet bland personalen går från osynlig okunskap till att yttra sig i det praktiska arbetet:

Jag och en före detta kollega brukar ha allmänt feministiska diskussioner i gruppen och det vi märker är ju att det skrattas bort. Speciellt när man tar upp det här med maktbalansen, då blir det sådär ”ja, ja, ja, ja”. Så blir det något skämt. ”Håll på med det där ni, jag bryr mig inte.” Väldigt många är väldigt omedvetna. Som till exempel så var det en klient som skulle få besök av sin flickvän. Jag såg henne inte själv men jag fick beskrivningen av henne som att hon hade genomgått mycket plastikoperationer, och då var det en kollega som benämnde hennes utseende [nedvärderande]¹⁶. Och tänk steget längre då, när det kommer till transpersoner, hur mycket det finns att jobba med på sådana områden.

Citatet visar hur feministiska diskussioner skrattas bort - att frågor om genus och normkritik tenderar att behandlas som en subjektiv intressefråga (Kalonaityté 2014:20). Den okunskap och omedvetenhet - men också det uttryckta motstånd - som kriminalvårdaren beskriver hos sina kollegor är upplevelser som finner stöd i den tidigare forskningen. Holsinger & Hodge (2016:42f) framhåller vilken utmaning det innebär att påverka värderingar och attityder inom personalen, hur svårt det kan vara att introducera utbildning som handlar om respektfullt och värdigt bemötande eftersom det förutsätter att personalen har ett öppet och självkritiskt förhållningssätt. Vissa människors oförmåga att se normer beskriver Kalonaityté (2014:146) som en slags inlärd och av samhället sanktionerad blindhet, att normkritik för dessa personer kan upplevas som ett hot mot tolkningsföreträdet och den egna självbilden.

När jag och säkerhetsvårdaren diskuterar attityder till intagna transpersoner frågar jag om risken att personal gör sig skyldig till kränkningar. Svaret kommer snabbt:

Ja, självklart. Men jag har inte sett eller hört att det skulle ha hänt, inte ens att det har hänt någon gång för tjugo år sedan, att någon ens har haft de tankarna. Men jag tror absolut att det skulle kunna förekomma, skit finns ju i varenda jobb. Däremot kan det ju komma kommentarer i bakgrunden när inte klienterna hör. Men jag tror inte att någon skulle säga något till klienten ifråga. Men det är ju kul att skämta om det. Hur man nu skämtar om det, jag kan inte komma på något just nu. Men folk skrattar och ingen säger till, och så länge ingen gör det då fortsätter jag [skratt].

Det verkar som att kommentarer och skämt anses acceptabla så länge de inte riktas direkt till den intagna som de avser. Sett ur queerteoretiskt perspektiv kan citatet samtidigt sägas illustrera ett underliggande antagande om heteronormativitet bland den övriga personalen, eftersom kommentarerna och skämten uppenbarligen inte antas kunna såra någon av de kollegor som faktiskt befinner sig i samma arbetsmiljö. Som Rosenberg (2002:71) beskriver kan köns kategorier och heterosexualitet ses som något obligatoriskt i rådande social kontext, *den heterosexuella matrisen* upprätthålls på detta sätt genom tal och handling.

Normkritiska perspektiv framhåller själva kategoriseringen och isärhållandet av människor som problematiskt och sammankopplar det med en form av maktutövning

---

¹⁶ Här valde jag att ta bort den specifika benämningen för att minska risken för identifikation av ID.

(Kalonaityté 2014:72). Ett illustrerande exempel på detta ges av säkerhetsvårdaren när jag frågar vad denne tror att begreppet hen betyder:

Jag vet inte riktigt. Därför att man inte... det har någonting med kön att göra [skratt]. Inte vet jag. Eh, jag tror att det är människor som: ”jag vet inte var jag vill placera mig själv, jag är ju en människa inte ett kön.” Tyvärr tror jag att majoriteten av de som vill kalla sig hen gör det som en provokation till samhället, vilket får en motsatt effekt eftersom vi ”normala människor” inte bryr oss. Det är så onödigt, en pk-diskussion. Vi har andra grejer att diskutera.

Therese: Men hur avgör du vilka som gör det för att provocera då?

Det är en jättebra fråga, det kan jag inte riktigt svara på. Men det märks, tycker jag, de gånger jag har stött på en person som vill kallas hen.

Här framställer intervjupersonen ett uttryckt vi- och dem-tänk, där det ena tillskrivs normalitet och det andra nedvärderas till en onödig ”pk-diskussion”. Det kan tolkas som en maktutövning att - i synnerhet som myndighetsanställd - uttrycka sig i sådana termer. Kalonaityté (2014:10f) framhåller att normsystem i sig själva innefattar en inbyggd maktdimension som dessutom genomsyrar allt från policydokument till förhållningssätt i samhällets alla institutioner. Citatet ovan kan, med queerteoretisk blick, tolkas som ett talande exempel för hur dessa maktrelationer tas i uttryck och vidmakthålls.

Att klimatet och relationerna mellan klienter i fängelsemiljön präglas av en tuff jargong framhölls redan i det här avsnittets inledning, men kriminalvårdaren i intervjumaterialet vittnar om att de kriminalvårdsanställdas arbetsmiljö visar på liknande tendenser:

Humorn och arbetsmiljön inom Kriminalvården är lite råare. Lite tuff och macho. Sen är den ju inte helt ovälkommen, men jag tänker att det handlar om att hantera den hårda miljön som vi jobbar i, att hantera stressen. Ett sätt är att ta till humor, och då kan det bli en del raa skämt sådär.

Kriminalvårdsinspektören nämner också förekomsten av en viss jargong bland de anställda:

Vi har nog en rätt dålig jargong emellanåt, det tror jag. Det blir väl lite så eftersom klienterna inte sällan uttrycker sig väldigt, väldigt olämpligt. Det glider väl på något vis, så länge man inte säger ”hora” eller ”bög”, som klienterna säger, så är det på något vis ok. Att ribban liksom blir högre och högre, och säkert för hög emellanåt. Vi pratar mycket om det, om jargongen, framförallt inför sommaren när det kommer massor av nyanställda sommarvikarier. Jag tycker visserligen att personalen är professionella i sitt uttryckssätt gentemot klienter, men däremot när man sitter själva i vaktrummet... Jag brukar kalla det för att ”pysa”, när man har tagit mycket skit och behöver ventilera det, och då låter det emellanåt inte särskilt bra. Jag kan inte säga att jag har hört så mycket skämt av sexuell innebörd, men det är klart att det förekommer, så dum är inte jag. Jag tror säkert att det dras sådana skämt och att de i vissa sammanhang kommer att passera. Däremot har det förekommit att personal skämtsamt har uttryckt sig nedvärderande om kvinnor, eller rasistiskt, och det har jag ju reagerat på.

Det händer också att attityderna tar sig i uttryck på än mer synliga sätt.

Säkerhetsvårdaren:

De lade ut bilder från Pridetåget på KrimNet¹⁷. Och man kan ju kommentera under bilderna, och det var ju inte superbra kommentarer direkt. Det var inte i stil med ”ut med bögar” och ”bränn

---

¹⁷ Kriminalvårdens intranät för anställda

lebbarna”, utan mer ”ska vi verkligen representera, ska vi verkligen visa upp oss i våra kläder, ska vi ta ställning på det här sättet, vad har vi med det här att göra...”. Det gick väl inte under hatbrott, men det kändes inte skitbra heller. Det var ganska mycket kommentarer, sånt här retar ju upp folk hur mycket som helst, men jag orkade inte läsa allt.

Att fråga sig själva och sina kollegor huruvida ”vi” har något med saken att göra är ett explicit uttryck för ”vi”- och ”dem”-tänkande som har problematiserats ovan. Den kritik säkerhetsvårdaren berättar om som riktats gentemot Kriminalvårdens deltagande i Prideparaden kan, med utgångspunkt i den normkritiska pedagogiken som Kalonaityté (2014:113,120f) diskuterar, ses som exempel på hur människor som tillhör normen ofta inte ser sin egen maktutövning, privilegierade ställning och reproduktion av förtryckande normer. Att inte ta ställning kan ses som en form av normativ makt, ett osynliggörande och en kränkning i sig själv.

5.3 Placering

Med utgångspunkt i Kriminalvårdens könssegregerade uppdelning i separata anstalter för kvinnor respektive män, samt den utsatta position transpersoner generellt innehar i fängelsemiljön, utgör placeringsförfarandet en särskilt viktig och intressant aspekt att belysa vid studier av fängelsesystemets möten med transpersoner. Den frågeställning som följande avsnitt avser besvara är: *vilka utmaningar tänker intervjudeltagarna kan uppkomma vid placering av transpersoner?* En av de utmaningar som placeringshandläggaren lyfter fram tar sin utgångspunkt i det faktum att placering av cispersoner alltid görs utifrån den nionde siffran i personnumret (det vill säga juridiskt kön), vilket leder till svårigheter när personer som på olika sätt bryter mot tvåkönsnormen ska tilldelas en plats på anstalt:

De svåra placeringar som vi har haft gäller transsexuella personer, som har bytt kön, eller framförallt är mitt i ett könsbyte. Eller könskorrigering. Där det kan vara så att de ser ut som det ena men personen säger någonting annat. Det får man lösa från gång till gång, vad man tycker verkar mest lämpligt. På grund av datorisering och personnummer styrs vi ganska mycket av, vid placering på anstalt, ifall de kommer upp som man eller kvinna i våra standardsystem. Det innebär ju inte säkert att det är en man, till uppenbarelsen är en man, om man säger så. Vi har väl sagt, eller tänkt i banorna i alla fall, att det är ett systemtekniskt problem att det är den nionde siffran i personnumret jämn, ska ju inte få vara det som styr vid placering. Det måste få vara klientens... eller, alltså, det får inte bara hänga på ifall man har ett K eller ett M i systemet. Och placera utifrån det, utan det måste ju utgå ifrån vad som är bäst för klienten. Men det är svårt.

På frågan om införande av ett tredje juridiskt kön skulle underlätta verksamheten blir svaret:

Nej, det tror jag inte. Jag tror att oavsett hur upplysta vi är, så är det vi som sätter normerna på anstaltsavdelningarna. Min uppfattning är väl att våra klienter har en ganska så gammaldags värdegrund, med ganska traditionella könsnormer. Jag tror att det skulle ta väldigt lång tid att genomföra det. Därför så tror jag att vi skulle ha kvar uppdelningen i kvinnor och män, ändå. Jag

får tänka mer på det, men spontant så har jag svårt att se att det skulle göra någon stor skillnad från oss.

Att (fängelse)normerna är svårföränderliga och begränsande för transpersoner är ingen nyhet. Ur ett queerteoretiskt perspektiv kan det snarare vara intressant att se på vilket sätt Kriminalvården som myndighet faktiskt bidrar till att upprätthålla dem. Rosenberg (2002:100f) poängterar att människor som på olika sätt överskrider normativa föreställningar inte bara bestraffas med utsatthet för hot och våld, utan lika mycket genom att stämplas som avvikande, osynliggöras och marginaliseras. I handling, relationer och institutioner menar Rosenberg att det sker en form av aktivt normerande, där synen på binär könsuppfattning och hegemonisk heterosexualitet reproduceras och får sin naturliga, samhällsdominerande status förstärkt. Utifrån Rosenbergs (queerteoretiska) resonemang kan Kriminalvården sägas befästa tvåkönsnormen genom att inte erkänna eller ha någon handlingsplan för könsidentiteter som sträcker sig mellan, bortom eller är föränderlig mellan de två könskategorierna kvinna och man. De enda alternativen som ges inför placering är anstalt för män eller anstalt för kvinnor.

Kriminalvårdaren problematiserar:

Jag tänker såhär: en person som identifierar sig som kvinna ska självklart få placeras på kvinnoanstalt, och en person som identifierar sig som man ska självklart få placeras på en anstalt för män. Men sen har vi ju de personer som är icke-binära. Som gör varken eller. Där har vi ju verkligen ett politiskt dilemma. Ja, där vet jag inte. Risken är ju att de skulle hamna på en anstalt utifrån en biologisk syn på kön. Det är ju väldigt mycket som man behöver ta hänsyn till här.

Kriminalvårdaren sätter här ord på det problematiska faktum att det bara finns två alternativ, såväl binära som icke-binära transpersoner måste underordna sig och låta sig kategoriseras som antingen kvinna eller man. Av den anledningen beskriver Pemberton (2013:166) fängelsesystemet som binärt system i termer av en slags normerande maktutövning, där institutionernas könssegregering utgör ett exempel på hur antaganden om binära kön och genus blir befästa och framställs som naturliga - och i sin tur innebär ett statligt och systematiskt osynliggörande av transpersoner. En (queer)teoretisk förståelse skulle kunna betrakta den här maktutövningen som uttryck för en normaliseringsprocess, där (tvingande) klassificering av individer leder till att vissa människor kommer att betraktas som "normala" - andra som avvikande i förhållande till denna, mer socialt önskvärda, kategori (Ambjörnsson 2006:45f).

Med tanke på de könsbinära föreställningar som utgör en så fundamental bas för hela Kriminalvården (till exempel könssegregeringen av intagna utifrån kategorierna kvinna och man) frågar jag placeringshandläggaren vad placeringsbeslut för transpersoner kan baseras på:

Therese: Utgår man utifrån personens egen uppfattning? Eller fysisk uppenbarelse? Eller vad är det som ligger till grund för placeringen [av transpersoner]?

Precis. Det är egentligen båda de sakerna. Jag har inte haft sådär jättemånga just av transpersoner där de här två motsäger varandra. Jag hade en för ett tag sedan, då jag hade fått uppgifter ifrån en annan myndighet att det här såg ut som en kvinna. Det var en man som hade bytt till kvinna, så att säga. Personnumret var kvinnligt. Personen själv hade skrivit ett önskemål, men när det närmade sig placering så ändrade hon sig och menade att hon inte kunde sitta på en kvinnoanstalt, det gick inte.

Therese: Vad angav hon för anledning till att hon ändrade sig?

Eftersom hon inte upplevde sig se tillräckligt kvinnlig ut, tolkade jag det som. Nu hade inte jag någon bild på henne men jag hade ju uppgifterna sedan tidigare att man hade gjort bedömningen att det här såg ut som en kvinna. Sen är min uppfattning att... om jag måste välja mellan en mansanstalt och en kvinnoanstalt, och inte riktigt... eller, om jag säger såhär: i ett tveksamt fall så skulle jag hellre välja en kvinnoanstalt än en mansanstalt. Därför att jag tror, efter en viss erfarenhet, att det finns en större acceptans på kvinnoanstalter än på mansanstalter, att man "kommer undan med det".

"Att passera, det vill säga att bli sedd som och bemött som/den en är, i enlighet med den självidentifierade identiteten är en viktig del i många transpersoners liv", skriver Engdahl (2010:51). Hur kvinnan som placeringshandläggaren berättar om inte verkade uppleva sig se tillräckligt kvinnlig ut, kan förstås i skenet av detta; en osäkerhet över huruvida hon skulle "passera" på en anstalt strikt förbehållen kvinnor. Placeringsförfarandet kan, med utgångspunkt i det här exemplet, sägas innefatta ett slags ifrågasättande av den egna identiteten och uppenbarelsen - ett kritiskt läge där identiteten "sätts på prov", inte bara för sig själv utan också för den personal som står som slutlig beslutsfattare. Placeringshandläggaren i intervjun menar att både den intagnas uppfattning och önskemål samt den fysiska uppenbarelsen vägs in vid placeringsbesluten. Men vad händer om handläggaren inte visar samma medvetenhet och reflexivitet? Blight (2000:4) problematiserar just detta i termer av rättsosäkerhet, men framhåller samtidigt att det innebär en komplex balansgång att väga de båda tillvägagångssätten mot varandra vid placering.

Senare beskriver placeringshandläggaren svårigheterna med att placera en person som är på fri fot kontra en person som sitter på häkte/anstalt:

Personer på fri fot kan vara särskilt utmanande att placera, eftersom det innebär att man inte riktigt exakt vet - särskilt när personen är i en process att byta eller korrigera kön - om de här uppgifterna man får, hur varaktiga de är. En klient som är i förvar, på häkte eller på anstalt, då kan man ju ringa till ett vakthavande befäl och fråga om klienten; ser det ut som en kvinna eller ser det ut som en man? För det kan ju vara så att det kommer yttranden eller önskemål ett halvår innan ärendena körs, och det kan ju hända mycket på ett halvår. Eller ingenting. Man vet aldrig.

Det är intressant vad handläggaren själv lyfter fram som problematiskt, att processen kan hinna fortgå innan det är dags för inställelse. Ur ett queerteoretiskt perspektiv kan det dock vara än mer intressant att rikta ljuset mot telefonsamtalet till vakthavande befäl, att denne ombeds att ge ett subjektivt utlåtande om den intagnas utseende. Det fysiska utseendet utgör tydligen en tyngdpunkt ändå? Kriminalvårdsinspektören

resonerar kring placering av intagna som har pågående könsbekräftande behandling på följande sätt:

Det är möjligt att man skulle göra bedömningen - men det här är något som jag helt enkelt tror att man duckar för så länge det går, tills vi verkligen måste ta tag i det - att dessa personer skulle placeras på kvinnoanstalt. Men samtidigt, om hen identifierar sig som en kvinna, då är det ju inga problem. Men om hen kanske inte gör det än, inte upplever sig ha "klivit över" riktigt än och fortfarande identifierar sig som man, eller av andra skäl kanske inte vill, då borde ju den personen självklart få sitta på en anstalt för män. Men det är svårt. Jag kan säga såhär: jag avundas inte den person som får första fallet av det här slaget.

Att många av intervjudeltagarna talar med hänvisning till den manliga fängelsekontexten kan vara ett uttryck för att det är där de har sin huvudsakliga erfarenhet. Det är ändå anmärkningsvärt att MtF diskuteras i betydligt högre utsträckning än FtM¹⁸, då även den senare gruppen kan förekomma på anstalter för män. Sumner och Sexton (2015:2) poängterar att även de flesta studier av (trans)personer i fängelsemiljö tenderar att ha manlig kontext som utgångspunkt. Sett till ett större samhällsligt perspektiv är ett välkänt fenomen att mannen och det maskulina användas som ständig referenspunkt och norm, vilket bland andra Lander, Pettersson och Tiby (2003:10) har diskuterat. Synsättet kan hjälpa oss att förstå hur citat som de ovan kan vara ett uttryck för just detta; trots att det gäller något så normbrytande som att röra sig mellan dominerande föreställningar om två binära kön används fortfarande det manliga som referenspunkt.

Ett sätt att hantera och skydda personer med normbrytande könsidentitet/-uttryck och/eller sexuell identitet kan enligt placeringshandläggaren och kriminalvårdsinspektören vara att placera dem på särskilda avdelningar, där den senare exemplifierar med sexualbrotts-avdelningar ("vilket känns lite märkligt om man nu inte är dömd för den typen av brottslighet"). Säkerhetsvårdaren beskriver att detta sker av säkerhetsskäl, att "göra vardagen lite enklare om man [intagen] vill uttrycka sig kvinnligt". Kriminalvårdsinspektören delar med sig av en situation där en intagen inte ens gick att skriva in på anstalten:

Homosexuella är det som är vanligast för oss att träffa på. Men vi hade en queer-kille som kom hit som det inte gick att placera ut i och med att han... det var väldigt tydligt, om jag uttrycker mig så. Så för hans säkerhet fick det bli så, och det var han helt överens med oss om. Där kände jag ju också att det här borde man ju ha uppmärksammat innan man tänker klass ett-anstalt med stora avdelningar, vilket kanske inte är den bästa placeringen för den här killen. Sen vet ju inte jag hur tydligt det här var i systemet, om det framgick. När han kom till oss så kom de och hämtade mig och sa "nej, det här går inte, vi måste prata med den här killen, vi kan inte placera ut honom hos dig". Så då gick jag ut och pratade med honom, och såg ju själv att det här går ju inte, han kommer att råka illa ut på en gång. Vi pratade rätt mycket om mentaliteten där inne och hur man ser på udda individer, hur skulle han tackla det tänkte han. Och då sa han rakt ut att "det här går ju inte,

---

¹⁸ MtF (Male to Female) och FtM (Female to Male) är engelska beteckningar för att beskriva vissa transpersoners pågående eller genomförda transition.

för jag är ju queer, liksom, jag är ju den jag är". Så han hamnade på en klass två:a istället, men jag fick aldrig någon återkoppling på hur det gick.

Det intervjudeltagarna sätter ord på är de olika sätt Kriminalvården försöker hantera en grupp klienter som är svårplacerade på grund av en förhöjd risk för utsatthet, där de fängelseintagnas "traditionella könsnormer" ses som det stora problemet. Att placera intagna i mer skyddade avdelningar sker av hänsyn till den intagnas egen säkerhet, men belyser det faktum att Kriminalvården som myndighet saknar självklara alternativ för människor som inte självklart faller innanför tvåkönsnormen. Edenheim (i Ambjörnsson 2006:118) menar att osäkerheten att inte veta i vilket fack en individ sätter en dominerande samhällsordning ur balans när någon bestämmer sig för att klassificera människor. På detta sätt kan Kriminalvården - med en queerteoretisk blick - genom särskiljandet av och föreställningen om två binära kön sägas upprätthålla genusordningen i samhället.

5.4 Bemötande och arbetssätt

I detta avsnitt kommer frågeställningen om hur personal *hanterar, bemöter och förhåller sig till intagna transpersoner* att användas som utgångspunkt. Avsnittet har tematiserats i fyra underkategorier: *att hantera "udda" personer - uppmuntra eller "ligga lågt"?*, *att upptäcka utsatthet*, *att reagera på utsatthet*, samt *ett normkritiskt arbetssätt?*.

5.4.1 Att hantera "udda" personer - uppmuntra eller "ligga lågt"?

De [klienterna] har ju svårt för människor som inte riktigt passar in i de mönster som finns här inne. Det är ett problem på många sätt, med de här personerna som på olika sätt är udda, om jag får uttrycka mig så, utifrån den gängse mallen för en intagen. Det har vi lite svårt att hantera. (Kriminalvårdsinspektören)

Trots att transpersoner bland intagna beskrivs som en svår grupp både att placera och hantera - vilket citatet ovan belyser - vittnar flera av intervjudeltagarna om att frågan aldrig har lyfts upp i personalgrupperna på respektive arbetsplats. Kriminalvårdaren har aldrig erfarit att frågor gällande transpersoner lyfts upp under vårdarmöten, handlednings- eller arbetsmiljöträffar. Säkerhetsvårdaren - vars anstaltsavdelning har haft en transperson i klientelet - delar uppfattningen och menar att "det var det som var grejen, det var därför ryktena gick om den här klienten i början, för att det aldrig hade förekommit eller ens varit på tal tidigare". Kriminalvårdaren minns däremot att frågan berördes kort under internutbildningen:

Det som kom fram då, som de [lärarna] har tryckt på, är att vi inte, till exempel, ska försöka beskydda dem i den meningen att varna dem för att ”komma ut” eller någonting sånt. Det är väl det mest konkreta som har kommit fram. Om man gör det, då blir det ju som att man skuldbelägger och utmålar de här personerna som avvikande och annorlunda. Det finns ju de som säger att vi borde varna dem, för att det annars kan bli problem om de kommer ut, som menar att det här är allmänt känt i samhället, att är det några som det är farligt att komma ut för så är det ju trans och, ja, hbtq-personer. Och visst, du kan ju göra saker av välvilja. Men det kan ju också bli väldigt fel. Då sätter man ju en stämpel, då talar man ju om för dem att ”du är mindre värd än andra här”.

Att personal varnar intagna för att vara öppna med sin identitet diskuterar Bäcklin (2010:27) i sin studie av homo- och bisexuella fångars situation i fängelse. Det kan å ena sidan tolkas som ett underliggande budskap att personen är skyddslös, å andra sidan som en nödvändig hot- och riskbedömning från personalens sida och ett sätt att skydda den intagna. Placeringshandläggaren resonerar kring gruppens utsatthet:

De intagna vet ju inte varandras personnummer, de vet ju bara hur de ser ut och vad de heter - eller vad de säger att de heter. Och någonstans är det ju så att en homosexuell man eller kvinna dölja det genom att bara inte prata om det, inte leva ut det. Det är ju inte något som jag på något sätt förespråkar, men det kan man ju ändå göra. En transperson, eller en transsexuell person i ett könskorrigeringsstadium, kan ha svårare att dölja det.

Placeringshandläggaren poängterar att det inte är något han ”förespråkar”, och frågan är just om det här aktiva osynliggörandet av den egna personen, att dölja sin identitet, känns som en acceptabel lösning. Kopplat till personalens konkreta arbetssätt säger säkerhetsvårdaren:

Jag tror inte att vi ska trycka på klienterna att ”du ska vara stolt över vem du är” eller ”vi är alla lika”. Vi kan stödja dem om de kommer till oss, men jag tycker inte att vi ska uppmuntra dem i den här miljön. Vi kan ju uppmuntra dem till att göra det efter VF¹⁹, tag i sina känslor och inte skämmas ute i samhället och så. Men inte inne på fängelset.

Therese: Det är bättre att ligga lågt..?

Ligg lågt! Och sen är det väl upp till var och en, vill du sitta på en frukost med två mördare, en skjutgalen och två som knipsar fingrarna av folk och säga: ”bara så ni vet, jag är homosexuell”, ja, då får man väl göra det. Men jag skulle ju inte rekommendera det, det skulle jag inte. Tyvärr.

Återigen görs en felaktig koppling mellan trans och homosexualitet, och citatet är talande för den ”vi”- och ”dem”-konstruktion som problematiserats tidigare i analysen. Uppmaningen att ”dölja” sin identitet kan förstås med queerteori som verktyg. Rosenberg (2002:102f) beskriver hur heteronormativitet kan upprätthållas genom assimilering, det vill säga att ”avvikande” grupper förväntas anpassa sig i enlighet med dominerande normer samtidigt som maktförhållanden och hierarkier inbyggda i relationen dem emellan lämnas opproblematiserade.

Trots att säkerhetsskäl verkar framhållas som orsaken till att vissa intagna bör undvika att tala öppet om sin identitet, verkar säkerhetsvårdaren också tvivla på huruvida han har ”rätt egenskaper” att möta gruppen:

---

¹⁹ Villkorlig frigivning

Men vet man om att ens klient är homo, då kan man ju... stödja i det arbetet, när de kommer ut. Ha en pushande roll att berätta det ute sen. Jag har dock aldrig varit med om det. Sen, är jag rätt människa att göra det? Det vet jag inte heller. Jag kanske inte har de egenskaperna som behövs.

Therese: Hur menar du, för att stödja någon som är homosexuell? Eller en transperson?

Nej, det får man väl känna efter. Jag behöver ju inte vara den rätte personen för honom, när han vill lätta sitt hjärta. Men om han vill förbereda inför när han kommer ut, ta kontakt med föreningar eller liknande. Visst, då hjälper man ju till.

Återigen en sammanblandning mellan trans - homosexualitet. Säkerhetsvårdaren uttrycker, vad som kan antas vara, en viss osäkerhet kring hur intagnas behov ska hanteras när det gäller könsidentitet, könsuttryck och sexualitet. Ett flertal studier (Holsinger & Hodge 2016:42f; Poole et al 2002:227; Marlow, Winder & Elliott 2015:249) har uppmärksammat fängelsepersonalens okunskap och osäkerhet vid möten med intagna transpersoner, att utbildning och andra kunskapshöjande insatser kan leda till bättre bemötande och arbetssätt.

Jag frågar säkerhetsvårdaren om någon i personalen frågade transpersonen på deras avdelning om vilket pronomen denne föredrog:

Det vet jag inte alls. Genom hela hans volta så var det ju inte något han påpekade. Men det var ju inte säkert att någon frågade heller, det tror jag inte att någon gjorde. Det kanske skulle ha märkts på reaktionen vid en tillsägelse. Det går ju att se allvaret i blickar, i tonlägen. Om jag skulle, till en klient säga, ”jag kallar dig för han”, då kan man ju ändå se i en reaktion, i ögon, eller om han drar sig undan och blir ledsen, att ”jaha, det här kanske blev fel”. Då får man ju skärpa till sig, be om förlåtelse och börja kalla personen för hen då. Inga problem.

Det är anmärkningsvärt att ingen i personalen (vad säkerhetsvårdaren beträffar) som har frågat den intagna om föredraget pronomen, vilket ytterligare kan illustrerar fängelsepersonalens generella okunskap i frågorna (se ovan). Att personal vänder sig till eller förväntar sig en informell form av utbildning från transpersoner bland de intagna har forskning från Marlow, Winder och Elliott (2015:249f) visat. Personalen blir på detta sätt mer medveten om transpersoners behov och situation, framhåller forskarna (ibid), men att intagna själva förväntas reagera och rätta personalen vid felsägningar och/eller andra kränkande handlingar kan ur ett queer- och normkritiskt perspektiv ses som ett problematiskt förhållningssätt. Det eftersom ansvaret förläggs på de personer som på olika sätt bryter mot den heterosexuella matrisen att motivera och förklara sin identitet för sig själv och för omgivningen (Kalonaityté 2014:82). Sett till Kriminalvårdens kontext kan det vara särskilt problematiskt, dels i och med stora personalgrupper (hur många personer/tillfällen ska den intagna behöva korrigera?), dels utifrån den beroendeställning och maktdimension som råder mellan personal och intagna (det vill säga, kommer den senare att våga säga till).

5.4.2 Att upptäcka utsatthet

Säkerhetsvårdaren, som har erfarenhet av att möta en transperson på anstalten där han arbetar, berättar att personalen på avdelningen nästan förutsatte att transpersonen skulle råka illa ut.

Nervösa vet jag inte om de var kanske, men det är väl klart att de hade ögonen öppna liksom, ”vad kommer han att råka ut för i den här atmosfären”. Att inte bete sig och se ut som alla andra i den där miljön, det är ju inte sådär skitbra.

Kriminalvårdsinspektören berättar om en homosexuell relation på avdelningen:

Om vi märker något då har klienterna märkt det för länge sen, de bor ju ändå tillsammans. Så jag utgår alltid från att när vi får reda på någonting så vet i princip alla klienterna redan. Uppenbarligen så accepterade de ju det här, åtminstone vad vi uppmärksammade. Vi uppmärksammade ju ingen direkt dålig stämning, inga hot, inga konstiga möten eller rörelser. Vi jobbar ju mycket med ”normalbilden” på anstalten. Att vi har en normalbild och då ser vi ju oftast när någonting händer som frångår den bilden, som om vissa fångar umgås som inte brukar göra det, att vissa grupper möts... Då ringer det klockor hos oss. Då börjar vi fundera på varför det här sker och försöker analysera om det kan vara någon klient som kan ligga illa till, vilka nya klienter som har kommit till avdelningen och så.

Normalbild innebär med andra ord att ”invänta” en incident, att reagera när något redan har inträffat. Fokus ligger också att upptäcka om/när andra intagna viktimeras, inte hur det går att förebygga eller arbeta med personalens eget bemötande för att undvika diskriminering eller utsatthet. Med utgångspunkt i queer- och normkritisk teori går det också att tolka arbetssättet som fokuserat på det som avviker snarare än det normativa. Att det saknas problematisering om hur ”normalbilden” i sig kan vara skev och istället förstås som det normativa i miljön snarare än det normala. Kalonaityté (2014:10) beskriver just att normer är ett uttryck för det socialt önskvärda och inte nödvändigtvis avspeglar vad som är mest vanligt förekommande eller ”rätt”.

Säkerhetsvårdare berättar att han gick över till avdelningen där transpersonen satt:

Jag ville väl se hur klienterna betedde sig runt honom, men det märktes ingenting. Sen var ju han tuff från början, i sitt sätt. Och bara genom att komma in där, och se ut sådär. Och trots det... Nej, jag tror inte att han råkade ut för något. Om klienter råkar ut för saker då brukar de oftast låsa in sig eller avskärma sig från andra, men det gjorde ju faktiskt aldrig han. Han var ju ute och gick, fram och tillbaka, hela tiden. Pratade med folk. Så jag tror inte han hade några problem. Jag tror dock att han fick lite respekt, att folk såg honom lite som ”tokig”. Med tanke på utseendet och att han var ärlig med den han var, men också med tanke på det grova brottet.

Att hela tiden vara i rörelse, gå fram och tillbaka, skulle också kunna ses som ett tecken på utsatthet. Senare i intervjun beskriver säkerhetsvårdaren den intagna som ”lite efterhängsen emellanåt faktiskt” och att han inte ”tror att han socialiserade så värst mycket” med andra intagna. Poängen är inte att jag ska bedöma förekomst av eventuell utsatthet, utan synliggöra personalens arbetssätt ur ett queer- och normkritiskt perspektiv. Föreställning om hur klienter beter sig när de är utsatta kan, ur just ett normkritiskt perspektiv, problematiseras eftersom det förutsätter att de normbrytande

individerna själva har ett tydligt uttrycksätt och/eller gör personalen uppmärksam på utsattheten. Även i följande citat från säkerhetsvårdaren förläggs ansvaret på den intagna själv, som beskrivs som ”dumdristig” för sin öppenhet:

Nej, jag uppfattade aldrig att han var rädd. Men det är klart, om han hade varit vid sina sinnes fulla bruk, kanske att han hade ögonen i nacken. Absolut. Han var ju dumdristig egentligen, med tanke på att det inte är accepterat i verksamheten, med homosexualitet och sådär. Men han var öppen med det, och vilken vettig människa är det? Där inne? Oavsett om man ska vara stolt över vem man är, så, just i den miljön...

Therese: På fängelset?

Ja. Jag vet inte om vi någonsin kan förändra det.

Samtidigt, vilket framgår av citaten ovan, uttrycker säkerhetsvårdaren att den intagna vann en viss respekt från andra för att han var ärlig, kunde stå för vem han var och på grund av det grova brottet. Såväl fängelsenormer som queerteori kan vara viktiga här. När det gäller transpersoner i fängelsemiljö har Stohr (2015:121) framhållit att gruppens position i fängelsehierarkin är av lägsta rang, men att även personlighet och andra aspekter går att väga in. Ambjörnsson (2006:130) diskuterar hur den heterosexuella matrisen och dess sätt att begripliggöra normer kring kön, genus och sexualitet kan påverkas även av andra maktordningar, såsom klass. Säkerhetsvårdaren fortsätter:

Men hade det varit ett annat brott kanske... För man får ju status genom brottsligheten, så är det ju faktiskt. ”Snuskgubbarna” längst ner och ekonomibrottslingarna högst upp. Magkänslan säger att han hade blivit helt annorlunda behandlad om det varit ett annat brott. För det här kan ju vara lite av en machogrej, att han vågade.

Brottskategori, klass och brottets grovhet verkar således kunna hissa upp transpersoner i fängelsehierarkin - ju grövre brott desto mer utrymme att bryta mot normerna.

5.4.3 Att reagera vid utsatthet

Om en intagen upplever problem menar kriminalvårdaren att det troligaste är att personen berättar att den är hotad men inte varför eller av vem:

Senast igår pratade jag med en klient som upplevde lite problem. Han berättade vad det var som han upplever som jobbigt och när jag frågade vem han hade hört de där sakerna av, så sa han ”nej, det vill jag inte säga”. Så jag tänker att det finns de som vågar komma till oss och säga ”jag upplever de här problemen”. Men väldigt sällan är det som de vågar säga varifrån problemet kommer. Det handlar ju om den här principen att inte skvallra på någon annan. Även om den personen gör dig illa så stannar det ändå där, för risken är ju att du stöter på ännu mer problem om du talar om vem det är som orsakar ditt problem.

Det som kriminalvården anser begränsar de intagnas (och personalens) handlingsutrymme är med andra ord fängelsenormerna. Bäcklin (2010:34) såg konkreta exempel på detta i sin studie, i form av kontraproduktiva ingripanden där den intagna bestraffas antingen av intagna på samma anstalt (om sabotörerna skickas iväg) eller av intagna på nästa anstalt (om denne själv tvingas flytta). Kriminalvårdaren i

intervjumaterialet menar att det tenderar att bli den utsatte får flytta, inte de som är skyldiga till viktimiseringen. Kriminalvårdsinspektören resonerar kring fängelseklimatet och arbetssätten vid incidenter i liknande ordalag:

Ibland är det jättebra och sen får vi in killar som inte tycker att det är ok att prata med personalen på samma sätt, då sjunker förtroligheten. Men jag tror att de oftast vet att de kan komma till oss, och jag skulle gissa att i normalfallet, i nio fall av tio, så skulle de komma in till oss och säga att de är hotade och inte kan stanna kvar, utan att gå in på detaljer; såsom skälet till varför och - nästan aldrig - berättar de vem som hotar heller, naturligtvis. ”Det får man ju inte.” Och då brukar vi oftast hantera det genom att - tyvärr - flytta på den hotade. Vi försöker naturligtvis gräva litegrann och vara tydliga med att vi egentligen inte vill flytta på dig som ju inte har gjort någonting fel, utan att vi egentligen vill veta vilka det är som utsätter dig för hot, eller utpressning eller vad det kan vara. Men det får vi ju sällan reda på och då måste vi ju flytta på klienten för hans egen säkerhet.

Säkerhetsvårdaren ser en särskild problematik när det gäller en utsatt transperson:

Jag tycker inte bara att vi ska ta det beslutet heller, att flytta sabotörerna och ha den transsexuelle kvar, utan vi måste ju fråga den transsexuelle också hur den känner sig. Vill han flytta? Men i den bästa av världar så är det ju den som slår som ska flytta. Han är ju en utsatt person, med sin sexualitet, så om man flyttar på honom så får han ju uppenbarligen problem på andra ställen också.

Här görs återigen felaktig koppling mellan trans - sexualitet. Intervjudeltagaren upplever att det inte ens hjälper att flytta på individen, att fängelsenormerna och personens utsatthet i förhållande till desamma är något som förföljer denne överallt. Han fortsätter:

Det är svårt att göra på något annat sätt. Vi kör ju alltid de enklaste vägarna inom Kriminalvården. Och i det här fallet flyttar vi problemet så att någon annan får ta det istället, det är ju lättare än att värdegrundsmässigt vara politiskt korrekt. Våld går ju smidigt och snabbt.

Therese: Jag förstår inte riktigt nu.

Men såhär: det är ju lättare att ta ut den transsexuelle, för då kan vi möta sabotörerna med våld om det sker igen. Våld går ju mycket snabbare än att Kriminalvården skulle orka statuera exempel och visa vad som egentligen är rätt. Vi förflyttar bara problemen hela tiden. Det är lättare att lösa våld med våld, än att försöka vara någon förebild och... förstår du hur jag menar? Vara en pappersvändare, ”rätt ska vara rätt”. Då är det lättare att spruta in en pepparspray på någon, lite så.

Att transpersonen ses som ”problemet”, inte situationen och fängelsenormerna på anstalterna, kan förstås utifrån vad Rosenberg (2002:102) beskriver om hur bilden av den avvikande som problematisk och normen som något självklart och naturligt, där den senare får fortgå utan att ifrågasättas. Queerteori kan således skapa förståelse för varför det kan anses enklare och mer naturligt med enskilda och kortsiktiga ingripanden – som dessutom reproducerar våldsamma maskulinitetsnormer – framför förebyggande arbete och värdegrundsfrågor.

5.4.4 Ett normkritiskt arbetssätt?

Fängelsenormer och kortsiktiga lösningar har varit ett genomgående drag i intervjudeltagarnas redogörelser. Kriminalvårdaren beskriver hur viktigt det är att personalen går in och tydligt markerar när vissa kommentarer (från intagna) i den tuffa,

maskulina fängelsemiljön inte är ok. Samtidigt ger denne uttryck för en viss uppgivenhet eller upplevelse av att fängelseklimatet är svårföränderligt: ”bara för att jag säger till en gång så ändrar ju inte det deras attityd”. Även kriminalvårdsinspektören berättar hur personalen i form av vardagssamtal poängterar vad som är acceptabelt och inte, men att det inte bedrivs något strukturerat arbete. Intervjudeltagarnas erfarenhet är inte förvånande i skenet av myndighetens egna dokument; i *Plan för jämställdhetsintegrering i Kriminalvården* (2013:7f) konstateras att det saknas insatser inriktade på maskulinitetsnormer, relationer och jämställdhet för intagna män som inte medverkar i specifik programverksamhet för till exempel relationsvåld. Trots att det uppenbarligen finns en viss medvetenhet inom myndigheten att det föreligger en brist, finns inget övergripande eller strukturerat arbete med att förändra normerna i fängelsemiljön.

Kriminalvårdaren lyfter själv upp behovet av att arbeta med normer, även utifrån ett personalperspektiv:

Egentligen borde vi jobba mer proaktivt. Det är ju en del av vårt uppdrag att jobba med klienternas värderingar och attityder kring kriminalitet, jag tänker att en del i det här arbetet också skulle kunna vara hbtq-frågor. Men då gäller det ju att vi vårdare är på den nivån. Som jag sa tidigare så stöter ju jag på problem redan när jag lyfter upp feminism. Skulle man ställa frågan inom personalen så skulle säkert alla nicka och ”ja, ja, visst, det här är ju självklart, med allas lika värde, det är något vi jobbar aktivt med.” Men att det skulle gå att genomföra i praktiken, det vet jag faktiskt inte. (Kriminalvårdare)

Vad kriminalvårdaren här lyfter fram - betydelsen av att arbeta med klienternas värderingar och att det förutsätter att personalen själva har kunskap i frågorna – är något Kriminalvården själva omnämnt. I *Riktlinjer för Kriminalvårdens klientinriktade arbete mot diskriminering* (2008:14) går att läsa att diskriminering ska motverkas genom att påverka klienternas attityder och beteenden, men att ”medarbetarnas egna attityder, värderingar och beteenden i de aktuella frågorna” är grundläggande i detta arbete (ibid:3).²⁰ Ett normkritiskt öga kan också tolka den omedvetenhet bland personalen som kriminalvårdaren beskriver som en oförmåga att se den egna reproduktionen av normativa föreställningar. Normkritik kan ibland upplevas som ett ifrågasättande av den personliga toleransen och välviljan, där förnekande kan bli ett (mer eller mindre omedvetet) sätt att försvara sig och upprätthålla sin självbild (Kalonaityté 2014:146).

Även kriminalvårdsinspektören och jag diskuterar möjligheter och begränsningar med normkritiskt arbete inom Kriminalvården:

---

²⁰ Det bör återigen understrykas (se inledningen) att riktlinjerna utgår från den gamla lagen om förbud mot diskriminering (2003:307) där varken könsidentitet eller könsuttryck är inkluderade.

Det finns självklart massa svårigheter i det här arbetet, för vi kan ju inte förhåra våra klienter om deras sexuella identitet. Men i och med att det inne på anstalt finns en ganska unken machoroll bland klienterna, att många har en rätt förlegad bild av könsroller och sexualitet, så kan en hbtq-person råka rätt illa ut. Och där tycker jag inte riktigt att vi har fingertoppskänsla. Man borde ju ha en strukturerad diskussion kring det här. Hur tänker du kring att bli placerad på normalavdelning med gamla mansideal där man kanske inte tycker att vissa sexuella läggningar är godtagbara? Den diskussionen för ju inte vi strukturerat, överhuvudtaget. Och det kanske man skulle kunna ha med alla klienter i så fall, för att göra det här till allmångods och inte heller särskilt peka ut vissa individer. Det blir ju också ett sätt att tydliggöra och synliggöra för klienterna att det här är någonting vi ser och tar på allvar, att vi inte heller ser några konstigheter i det. Men det pratar vi väldigt lite om faktiskt, med klienter.

Kalonaityté (2014:19) menar att arbete med jämställdhets- och likabehandlingsfrågor riskerar att behandlas som en sidofråga från ordinarie verksamhet och tillämpas genom en slags avvikelse- och toleranspedagogik, där grupper som bryter från normen pekas ut för att sedan tolereras. Ur ett normkritiskt perspektiv kan det därför ses som problematiskt att bara närma sig frågorna på det sätt som beskrivs ovan, det vill säga att höra sig för hur klienterna skulle uppleva en fängelsemiljö som inte ser positivt på normbrytande av olika slag. Det befäster snarare fängelset som en miljö med gamla mansideal, snarare än bryter normerna. Senare under intervjun framhåller kriminalvårdsinspektören ämnets komplexitet och behovet av normkritiska insatser med ett angreppssätt riktat mot normer snarare än det som avviker.

Vi kan naturligtvis inte vara ensamma aktörer för att bryta normer, men jag tänker att vi skulle kunna ha en programverksamhet som beträffar alla, som alla måste gå. Sen om de faktiskt tar in det som sägs eller inte, det är ju en annan fråga. Vi har som sagt väldigt svåra klienter här, så vi tänker mer i termer av att försöka sätta frön som först om några år - förhoppningsvis - slår ut och blommar. Jag tror absolut att vi skulle kunna gå att... inte få bort helt kanske, men de flesta klienter kan nog åtminstone tänka till kring och bli uppmärksammade på det här.

Hur det kan och bör gå till, det lämnar vi som en öppen fråga inför nästkommande avsnitt.

5.5 Riktlinjer - bristen på och behovet av

Att riktlinjer och information gällande intagna transpersoner minst sagt utgör en bristvara inom Kriminalvården lyftes fram redan i den här studiens inledning. Med utgångspunkt i detta kommer följande avsnitt att avhandla studiens fjärde och sista frågeställning, som berör hur intervjudeltagarna upplever *bristen på och/eller behovet av riktlinjer* kopplat till Kriminalvårdens möten med intagna transpersoner.

Redan tidiga studier (Blight 2000, Petersen et al 1996) av fängelsesystemets möten med transpersoner framhåller de risker som det innebär att när kriminalvårdande myndigheter helt saknar eller har bristande riktlinjer gällande gruppen. Blight (2000:4) menar att det kan leda till att beslut och arbetssätt gentemot desamma baseras på godtyckliga antaganden snarare än kunskap. Kriminalvårdsinspektören och jag samtalar

om huruvida det finns något påbörjat (nationellt) arbete med hbtq-frågor i allmänhet och transfrågor i synnerhet:

Som mellanchefer, som dessutom faktiskt borde veta mer än ordinarie, vanlig personal, så kan jag säga att jag faktiskt inte vet särskilt mycket om det här, kopplat till just klienterna. Det kan vara så att det är någonting på gång, jag vet ju inte hur diskussionerna går på huvudkontoret, men jag har inte hört ett ljud så jag har väldigt svårt att tro det. Jag har heller inte fått återkopplat från ledningsgruppsnivå eller så att den här frågan har varit uppe för diskussion överhuvudtaget.

Therese: Vad tänker du kring det då, att det ser ut så?

Jag blir beklämd helt enkelt. I synnerhet när vi har en så hög svansföring i de här frågorna utåt - och vi har inga skäl att slå oss på bröstet faktiskt. Jag vet inte om det finns någon eller vem jag ens skulle vända mig till om det skulle vara så att jag känner att det här är någonting vi behöver titta på. Vilken sektion eller om det finns någon specifik person, jag har ingen aning kan jag säga.

Inte heller kriminalvårdaren eller säkerhetsvårdaren har någonsin hört talas om att det finns några riktlinjer för hur personalen ska hantera, bemöta och förhålla sig till intagna transpersoner. Den förra ser detta som ett tecken i sig, att det är ett område som man måste börja titta på, medan den senare verkar se det som en självklarhet att myndigheter har utarbetade riktlinjer för frågorna redan:

Det är väl klart att det finns riktlinjer. Ja. Eller, menar du om jag vet att det finns så att jag faktiskt kan lägga handen på dem? Nej, nej. Jag utgår bara ifrån att det finns. Det är ju en myndighet, det måste finnas.

Petersen et al (1996) såg tidigt brister i såväl förekomst av och innehåll i policydokument och riktlinjer hos kriminalvårdande institutioner i en mängd länder, där okunskap och osynliggörande trädde fram som ett gemensamt drag. Queerteoretiskt kan en brist på riktlinjer och information förstås som ett osynliggörande och en maktutövning, där den grupp som exkluderas tillskrivs en position som avvikande (Ambjörnsson 2006:42f). Placeringshandläggaren vittnar om att hbtq- och transfrågor endast diskuteras på förekommen anledning:

Ja, vi har ju tagit upp de här ärendena i arbetsgruppen när de har kommit. Det har vi ju gjort. Men vi har ingen strategi för den här frågan på ett mer generellt plan, utan vi försöker lösa problemen när de uppstår. Jag tror att det skulle vara bra att lära sig mer om den här gruppen av intagna, generellt. Direktiv är väldigt svårt då varje fall är så situationsbundet, inget är den andra lik riktigt. Man får anpassa utifrån den situation som dyker upp, det gäller alla ärenden.

Att riktlinjer och arbetsbeskrivningar generellt upplevs som oklara, fyrkantiga eller inte förankrade i den praktiska verksamheten är ett genomgående drag hos samtliga intervjudeltagare. Säkerhetsvårdaren anser att det är erfarenheter ”från oss på golvet” som är viktigast och uttrycker avståndstagande mot ”folk som sitter på en gräddhylla och bestämmer”. Kriminalvårdsinspektören förklarar vidare:

Jag ser gärna att arbete är grundat från botten och upp, att man ska inkludera kriminalvårdarna i allt från stora policies till mindre frågor, så att man faktiskt får input från verksamheten. Det kan ju vara så att de sitter med andra glasögon på sig och kan se att ”det här kommer vi aldrig att kunna

genomföra”. För är det bara en skrivbordsprodukt från HK²¹ så kommer det per definition att bli uppförsbacke. Ett fint dokument, som det sedan varken finns personal eller resurser för att genomdriva. Då är det ju bortkastat arbete.

Även kriminalvårdaren, som berättar att han egentligen har många idéer och en stark vilja att arbeta med jämställdhet och likabehandling på sin arbetsplats, verkar dela upplevelsen och erfarenheten av otydlig styrning. Att visionerna saknar konkret, praktisk förankring och inte heller understöds med tillräckliga resurser. Säkerhetsvårdaren utvecklar sitt tidigare resonemang:

Vi måste ju få de här klienterna att visa sig på något sätt, vi kan ju inte bara jobba i blindo. Vi måste ha något att greppa, verkliga människor. Och ska vi då uppmuntra män att komma ut med det för att sedan riskera att bli utsatta för massa hemskheter? Nä, jag vet inte. Eller kanske inte träda fram på en avdelning, men i alla fall berätta för oss i personalen, hur det är. Vad som skulle få dem att våga visa sin sexualitet i en mansdominerad värld som hatar homosexuella män.

Det måste åter upprepas att fler felaktiga kopplingar görs mellan trans-homosexualitet. Att klienter ska behöva agera utbildare för personalen har problematiserats ur ett normkritiskt perspektiv ovan (se avsnitt 5.4.1), dessutom beskriver Kalonaityté (2014:20) hur ett för stort fokus på grupptillhörighet som särart kan skapa och befästa åtskillnad och olikhet. Det går också att fråga sig varför enskilda individer ska behöva ”träda fram”, i synnerhet med tanke på den medvetenhet inom Kriminalvården som redan finns angående såväl transpersoners förhöjda risk för viktimisering (se avsnitt 5.2) och stereotypa maskulinitetsideal i fängelsemiljön. Förekomsten av just det senare är något Kriminalvården själva omnämner i sitt dokument om jämställdhetsintegrering, samtidigt som det konstateras att de ”inte har problematiserats i tillräcklig grad” (Kriminalvården 2013:6).

Kriminalvårdsinspektören ser en brist vad gäller riktlinjer om arbete med värderingar på ett mer generellt plan:

Det jobbas kanske lokalt - vi försöker göra det på min avdelning - men det finns inte något påbud uppifrån att det här är någonting som vi ska jobba med. Det är ingenting som vi har diskuterat i någon ledningsgrupp heller, eller beslutat att vi ska göra, utan det är jag som har bestämt att jag tycker det är viktigt. Vi ska visserligen jobba med klienternas värderingar, men det handlar ju egentligen bara om kriminalitet, eller möjligtvis sexualitet om det gäller sådana brott. Men det finns ingenting uppifrån att vi ska arbeta med värderingar ur något mer allmänt perspektiv gentemot klienterna.

När det inte finns några direktiv från högre chefer hänger det med andra ord på enskilda medarbetares engagemang och intresse om det arbetas med frågorna eller inte. Vid ett tillfälle när jag och säkerhetsvårdaren samtalar om riktlinjer skrattar han till och säger: ”ja, jag läser liksom bara *Handbok i permission*”. Kanske tenderar ordinarie personal

---

²¹ Huvudkontoret

att endast hålla fokus på det som berör de konkreta arbetsuppgifterna, att riktlinjerna behövs för att sätta frågorna på dagordningen? Kriminalvårdsinspektören:

Egentligen måste ju det här komma från HK. Jag kan ju såklart jobba med det här, men det är ju bara en liten bit i det stora hela. HK borde gå ut och säga att nu ska vi jobba med det här gentemot klienterna, utifrån de hbtq-personerna som faktiskt finns här som kanske far illa. Vi har ju haft sådana fall här och man blir ju bekymrad, man förstår att de faktiskt kan - om de är hyfsat öppna - råka väldigt illa ut. Det ser vi ju oftast men då kan det ju ha gått en stund möjligtvis. Vi har ju ingen manual, ingen struktur. Vi uppfinner hjulet vid varje enskilt tillfälle, och det gör nog alla som sitter ute på varje enskild anstalt. Det är ju ett problem. Sen är det tyvärr så att vi är väldigt långsamma inom Kriminalvården, och den stora utmaningen är väl egentligen att vi inte har börjat jobba med det här än.

Pemberton (2013:168) menar att fängelsesystem som ignorerar, tolererar, uppmuntrar eller uppvisar våldsamma, sexistiska och homofobiska beteenden, bidrar till att sådana fortsätter att reproduceras, eftersom intagna som faller utanför normerna blir föremål för informell bestraffning och/eller att många intagna därav etablerar en identitet som stereotyp maskulin och våldsbenägen. Queerteoretiskt (se Ambjörnsson 2006:112f) skulle den här ”onda cirkeln” kunna förstås som ett upprätthållande av den heterosexuella matrisen.

6 Sammanfattning och slutdiskussion

Genom kvalitativa intervjuer med fem kriminalvårdsanställda och en transidentifierad intagen har den här studien undersökt normer, värderingar och praktiker som intervjudeltagarna ger uttryck för när det gäller intagna transpersoner i fängelsemiljö. Genus- och queerteoretiska resonemang har, tillsammans med tidigare forskning på området, använts för att skapa förståelse för hur Kriminalvårdens möte med fängelsedömda transpersoner kan se ut. Studiens inledande frågeställningar, som resultatet har tematiserats utifrån, har berört *föreställningar och attityder, placeringsförfarande, bemötande och arbetssätt*, samt *riktlinjer*. Resultatet inleds med en redogörelse för den etiskt problematiska intervjun med den transidentifierade intagna och dennes kontaktperson, som illustrerar såväl maktutövning (oavsett hur medvetet/omedvetet) som okunskap från personalens sida. Jag valde att avbryta intervjun efter att ha insett att kontaktpersonen satt bredvid den intagna under vårt samtal, vilket får anses etiskt problematiskt då intervjun kretsade kring den intagnas upplevelse av personalens bemötande, situationen i fängelse och sin könsidentitet i förhållande till fängelsenormerna. Av samma anledning valde jag att inte inkludera intervjuerna med varken den intagna eller dennes kontaktperson i den fortsatta analysen. Det är dock anmärkningsvärt att kontaktpersonen inte såg något behov av särskilda riktlinjer och/eller utbildning i hbtq-frågor trots att densamma använder ett annat pronomen än det av den intagna föredragna.

Vad gäller *föreställningar om och attityder till (intagna) transpersoner* uttrycker intervjudeltagarna en medvetenhet om gruppens utsatthet i den heterosexistiska och maskulina fängelsemiljön där möjligheterna till tolerans från andra intagna framhålls som i det närmaste obefintlig. Samtidigt är begreppsförvirringen tydlig i och med ständigt återkommande sammanblandningar av trans och sexualitet. Flera av intervjudeltagarna vittnar om en tuff jargong även inom personalgrupperna, att medarbetare kan uttrycka sig olämpligt och/eller kränkande i frågorna. Kriminalvårdaren upplever omedvetenhet hos många av sina kollegor, att hans kritiska och feministiska resonemang skrattas bort. Säkerhetsvårdaren berättar om många medarbetares kritik mot myndighetens deltagande i Prideparaden.

De utmaningar intervjudeltagarna uttrycker vid *placering* av transpersoner bottnar alla i samma slutsats: att de enda tillgängliga alternativen vid placering är anstalt för män eller för kvinnor. Kriminalvårdaren lyfter fram hur svårt det blir att placera icke-

binära transpersoner med tanke på detta. Placeringshandläggaren benämner systemet som ”stelbent” (utgår alltid från nionde siffran i personnumret) men beskriver att såväl fysisk uppenbarelse som upplevd könsidentitet kan vägas in vid placering när en person inte är cis. Han talar främst utifrån sin erfarenhet av personer som har en pågående eller genomförd könsbekräftande behandling och upplever inte (när jag ställer frågan) att införandet av ett tredje juridiskt kön skulle underlätta. Istället förläggs problemet hos de förtryckande normerna bland intagna på anstalterna. Vidare ges exempel på en kvinna som genomgått könsbekräftande behandling men, när det närmar sig inställelse, ändå väljer att avtjäna straffet på en anstalt för män. Placering kan på detta sätt problematiseras som en situation där den egna identiteten och uppenbarelsen ”sätts på prov”. Flera av intervjudeltagarna nämner placering på skyddade avdelningar som ett alternativ. Sammantaget belyser avsnittet det faktum att myndigheten saknar självklara alternativ för människor som inte faller inom ramen för tvåkönsnormen.

Gällande personalens *bemötande och arbetssätt* vittnar flera av intervjudeltagarna om att transpersoner bland intagna inte är något som diskuteras i de respektive personalgrupperna, inte ens i de fall gruppen har förekommit på respektive anstalt (kriminalvårdsinspektören, säkerhetsvårdaren). Uppmaningar att transpersoner bör dölja sin identitet gentemot övriga intagna förekommer, likaså en viss osäkerhet bland intervjudeltagare hur gruppen ska stödjas och/eller bemötas vilket utifrån tidigare forskning belyser behovet av kunskapshöjande insatser. Ett genomgående drag i intervjudeltagarnas redogörelser är att arbetssättet fokuserar på det som avviker snarare än det normativa, och som reaktion på incidenter snarare än i förebyggande form. Det läggs också ett stort ansvar på de personer som på olika sätt bryter mot den heterosexuella matrisen att motivera och förklara sin identitet för sig själv och för omgivningen, samtidigt som insatser riktade mot personalens (o)medvetenhet saknas. Vissa intervjudeltagare (kriminalvårdsinspektören, kriminalvårdaren) påvisar behovet av ett mer normkritiskt angreppssätt mot värderingar och attityder i fängelsemiljön, vilket förutsätter att personalen själva är medvetna och kunniga i frågorna.

Hur intervjudeltagarna upplever bristen på och/eller behovet av *riktlinjer* kopplat till Kriminalvårdens möten med intagna transpersoner visar på flera gemensamma drag. De framför en medvetenhet om och kritik gentemot att myndigheten inte varken tillhandahåller riktlinjer eller har något strukturerat arbete gällande transpersoner i klientelet. Samtidigt delar de en uppfattning och/eller erfarenhet av att riktlinjer och

direktiv tenderar att vara oklara, fyrkantiga och sakna förankring i den praktiska verksamheten.

Min inledande förförståelse och ingång till ämnet gällde främst hur Kriminalvården kan/bör arbeta med transpersoner på anstalt, det vill säga ett fokus på själva arbetssätten när personerna redan befinner sig på en fängelseavdelning. Under arbetets gång kom jag dock att bli mer och mer medveten om hur placeringen av binära och icke-binära transpersoner i sig själv inbygger en mängd svårigheter, eftersom fängelsesystemet förutsätter en kategorisering av människor som antingen män eller kvinnor. En svaghet med studien är just att den (åtminstone inledningsvis) tenderat att fokusera på transpersoner som definierar sig som antingen män eller kvinnor, eller befinner sig i en process däremellan. Det är av stor betydelse att forskning börjar uppmärksamma såväl binära som icke-binära transpersoner. Att många av intervjudeltagarna talar med hänvisning till den manliga fängelsekontexten kan vara ett uttryck för att det är där de har sin huvudsakliga erfarenhet. Det är ändå anmärkningsvärt att MtF diskuteras i betydligt högre utsträckning än FtM, då även den senare gruppen kan förekomma på anstalter för män. Det kan ses som ytterligare en begränsning med studien att inte erfarenheter från kvinnoanstalter och/eller av FtM har fått ta större plats, i synnerhet med tanke på att intervjumaterialet innefattar en transidentifierad man på anstalt för kvinnor.

De teoretiska slutsatserna från studien är att människor som tillhör normen ofta inte ser sin egen maktutövning, privilegierade ställning och reproduktion av förtryckande normer. Människor som på olika sätt överskrider normativa föreställningar straffas inte bara genom utsatthet för hot och våld, utan lika mycket genom att stämplas som avvikande, osynliggöras och marginaliseras i handling, relationer och institutioner. Synen på binär könsuppfattning och hegemonisk heterosexualitet reproduceras och får sin naturliga, samhällsdominerande status förstärkt när den lämnas oproblematiserad, och Kriminalvården kan på detta sätt sägas bidra till att upprätthålla och befästa dominerande och normativa föreställningar om två binära kön. Detta genom att inte erkänna eller tillhandahålla handlingsplaner och riktlinjer för könsidentiteter som sträcker sig mellan, bortom eller är föränderliga mellan de två könskategorierna kvinna och man. Att inte ta ställning kan ses som en form av normativ makt, ett osynliggörande och en kränkning i sig själv.

7 Källhänvisningar

- Ambjörnsson, F. (2006). *Vad är queer?* Stockholm: Bokförlaget Natur och Kultur.
- Blight, J. (2000). Transgender Inmates. *Trends & Issues In Crime & Criminal Justice*, (168), 1.
- Brooks, O. (2014). "The Interplay Between Power and Reflexivity in Feminist Research on Young Women's Safety" (s 90-101). I Lumsden, K., & Winter, A. *Reflexivity in criminological research: experiences with the powerful and the powerless*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Bryman, A. (2011). *Samhällsvetenskapliga metoder*. Malmö: Liber.
- Bäcklin, E. (2010). "Det är inte populärt med hbt-personer." *En intervjustudie av homo- och bisexuella intagnas erfarenheter av, och villkor i, svenska fängelser*. Magisteruppsats: Kriminologiska Institutionen, Stockholms Universitet.
- Edney, R. (2004). To keep me safe from harm - transgender prisoners and the experience of imprisonment. *Deakin Law Review*, 9(2), 327-338.
- Engdahl, U. (2010). *Att vara som/den 'en' är: En etisk diskussion om begreppen rättvisa, erkännande och identitet i en trans*kontext*. Linköpings universitet.
- Folkhälsomyndigheten (2015): *Hälsan och hälsans bestämningsfaktorer för transpersoner. En rapport om hälsoläget bland transpersoner i Sverige*. Halmstad: ISY Information System AB.
- Green, R. (1994). Transsexualism and the law. *Bulletin Of The American Academy Of Psychiatry & The Law*, 22(4), 511-517.
- Holsinger, K., & Hodge, J. (2016). The Experiences of Lesbian, Gay, Bisexual, and Transgender Girls in Juvenile Justice Systems. *Feminist Criminology*, 11(1), 23-47.
- Jenness, V. (2014). Pesticides, prisoners, and policy: Complexity and praxis in research on transgender prisoners and beyond. *Sociological Perspectives*, 57(1), 6-26.
- Jenness, V., & Fenstermaker, S. (2014). AGNES GOES TO PRISON: Gender Authenticity, Transgender Inmates in Prisons for Men, and Pursuit of "The Real Deal". *Gender & Society*, 28(1), 5-31.
- Kalonaityté, V. (2014). *Normkritisk pedagogik - för den högre utbildningen*. Lund: Studentlitteratur.
- Kriminalvården (2008:14): *Riktlinjer för Kriminalvårdens klientinriktade arbete mot diskriminering*. Kriminalvården, Norrköping.
- Kriminalvården (2013). *Plan för jämställdhetsintegrering i Kriminalvården*. Kriminalvårdens huvudkontor, 2013-09-17.
- Kriminalvården (2015). *Årsredovisning*.
- Kvale, S., & Brinkmann, S. (2009). *Den kvalitativa forskningsintervjun*. Andra upplagan. Lund: Studentlitteratur.

Lander, I. (2003). "Genus, normalitet och avvikelse" i Lander, I., Pettersson, L., & Tiby, E. (red): *Femininiteter, maskuliniteter och kriminalitet – genusperspektiv inom svensk kriminologi*, s. 21-45. Lund: Studentlitteratur.

Lander, I., Pettersson, L., & Tiby, E. (red). *Femininiteter, maskuliniteter och kriminalitet – genusperspektiv inom svensk kriminologi*. Lund: Studentlitteratur.

Lindberg, O. (2005). *Kvinnorna på Hinseberg. En studie av kvinnors villkor i fängelse*. Rapport nr 14, Kriminalvårdens forskningskommittés rapportserie, Kriminalvården, Norrköping.

Lundgren, V., Pettersson, L., & Tiby, E. (2003). "Gäst hos verkligheten, eller skapare av den? Om kriminologiska maskulinitetsperspektiv i empiriska verkligheter" i Lander, I., Pettersson, L., & Tiby, E. (red): *Femininiteter, maskuliniteter och kriminalitet – genusperspektiv inom svensk kriminologi*, s. 71-105. Lund: Studentlitteratur.

Marlow, K., Winder, B. & Elliott H. J. (2015). Working with transgendered sex offenders: prison staff experiences. *Journal of Forensic Practice, Vol. 17 Nr. 3*, 241-254.

McNamara, M. (2014). Better to be out in prison than out in public: LGBTQ prisoners receive more constitutional protection if they are open about their sexuality while in prison. *Law & Sexuality, 135*.

Petersen, M., Stephens, J., Dickey, R., & Lewis, W. (1996). Transsexuals within the Prison System: An International Survey of Correctional Services Policies. *Behavioral Sciences & The Law, 14(2)*, 219-229.

Pemberton, S. (2013). Enforcing gender: The constitution of sex and gender in prison regimes. *Signs, 39(1)*, 151-175.

Poole, L., Whittle, S. & Stephens, P. (2002). Working with transgendered and transsexual people as offenders in the probation service. *Probation Journal, Vol 49 No 3*, 227-232.

Regeringen (2014): *En strategi för lika rättigheter och möjligheter oavsett sexuell läggning, könsidentitet och könsuttryck*.

RFSL, (2012). "Principprogram". Tillgängligt genom: <http://www.rfsl.se/om-oss/organisation/styrdokument/> Hämtad 2015-05-01.

Rosenberg, T. (2002). *Queerfeministisk agenda*. Stockholm: Atlas.

Roxell, L. (2007): *Fångar i ett nätverk? Fängelser, interaktioner och medbrottslingsskap*. Avhandlingsserie nr 24. Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet.

Sexton, L., Jenness, V., & Sumner, J. M. (2010). Where the Margins Meet: A Demographic Assessment of Transgender Inmates in Men's Prisons. *JQ: Justice Quarterly, 27(6)*, 835-866.

Stohr, M. K. (2015). The Hundred Years' War: The Etiology and Status of Assaults on Transgender Women in Men's Prisons. *Women & Criminal Justice, 25(1)*, 120-129.

Sumner, J., & Sexton, L. (2015). Lost in Translation: Looking for Transgender Identity in Women's Prisons and Locating Aggressors in Prisoner Culture. *Critical Criminology*, (1), 1.

Trost, J. (2005). *Kvalitativa intervjuer*. Lund: Studentlitteratur.

Vetenskapsrådet. (2004). *Forskningsetiska principer inom humanistisk-samhällsvetenskaplig forskning*. Stockholm: Vetenskapsrådet.

West, C., & Zimmerman, D. H. (1987). Doing gender. *Gender & Society*, Vol.1, No. 2, 125-151.

8 Bilagor

8.1 Sökning av tidigare forskning

Databas: Discovery. Sökord: *prison, transgender*. Peer Review. Träffar: 244.

Blight (2000)

Edney (2004)

Jenness (2014)

Jenness & Fenstermaker (2014)

Marlow, Winder & Elliott (2015)

McNamara (2014)

Pemberton (2013)

Sexton, Jennes & Sumner (2016)

Stohr (2015)

Sumner & Sexton (2014)

Databas: Discovery. Sökord: *prison, transsexual*. Peer Review. Träffar: 68.

Petersen et al (1996)

Hittade Green (1994) i inledningen till artikeln. Finns som Peer review i Discovery.

Databas: Discovery. Sökord: *transsexual, probation service*. Peer Review. Träffar: 2.

Poole, Whittle & Stevens (2002)

Databas: Discovery. Sökord: *transgender, criminology, staff*. Peer Review. Träffar: 5.

Holsinger & Hodge (2016)

Urval: Jag valde bort studier som främst berörde hälso- och sjukvård, medicinska frågor eller juridik. Likaså studier med ett tydligt fokus på fängelsevåldtäkter inom amerikansk fängelsekontext, samt sådana som uteslutande berörde ungdomsinstitutioner.

8.2 Intervjuguide: individuella intervjuer med kriminalvårdspersonal

Presenterar mig själv. Inledande information om syfte, sekretess, inspelning.

Intervjudeltagarens bakgrund: ålder, utbildning, hur länge inom Kriminalvården, nuvarande och tidigare arbetsplatser inom Kriminalvården, arbetsuppgifter.

Teman:

- erfarenheter av intagna transpersoner / hbtq-personer

- utmaningar och möjligheter (upplevda eller tänkta)

- normer i fängelsemiljön, även kring könsidentitet/könsuttryck

- transpersoners situation i fängelse

  - anstalt för kvinnor - anstalt för män

  - mötet med personal, andra intagna

  - utseende, kläder, beteende, attityder

- riktlinjer gällande transpersoner i fängelse

- säkerhetsfrågor - finns förutsättningar för att hålla transperson säker, vid hot och våld
placering

- arbete med hbtq-frågor/likabehandling på arbetsplatsen

  - inom personalgruppen

  - gentemot klienter

- intagen vill inte benämna sig själv som »han« eller »hon« utan, utan »hen« - hur
tänka/reagera

- fortsätta pågående transitionsprocess

- yrkeskultur inom Kriminalvården

8.3 Intervjuguide: individuell intervju med intagen

Presenterar mig själv. Inledande information om syfte, sekretess, inspelning.

Teman:

- första gången i fängelse
- engagerad i hbtq-rörelsen
- situation i fängelse
  - kläder, attityder
  - andra intagna
  - personalens bemötande
- träffat andra hbtq-intagna

8.4 Informationsbrev vid rekrytering av intervjudeltagare

Söker intervjudeltagare till examensarbete

Jag är kriminologstudent vid Högskolan i Gävle (kandidatprogram) och skriver C-uppsats med syfte att undersöka hbtq-frågor inom Kriminalvården, med ett särskilt fokus på transfrågor. Jag söker personal inom Kriminalvården som kan tänka sig att delta i en individuell intervju där vi diskuterar ämnet.

Intervjuerna kan fokusera på egen erfarenhet av möte med hbtq-personer bland de intagna och de möjligheter/utmaningar en sett. Det kan också handla om eget intresse för eller egna tankar i frågorna, i allt från placering till det klientnära arbetet och fängelsemiljön som helhet. Egen erfarenhet är alltså inget krav, utan mitt mål är att hitta en variation av intervjudeltagare som kan ge olika perspektiv på hur Kriminalvården kan jobba med den här gruppen klienter.

Intervjuer kommer hållas under vecka 18 och 19. Av praktiska skäl över telefon och de kommer därför att spelas in. Tidsåtgången beräknar jag till ca. 45-60 min. Deltagande är såklart helt frivilligt och alla intervjudeltagare avidentifieras i uppsatsen. Det kommer inte att gå att spåra eller lista ut vilka personer som deltagit eller var ni arbetar.

Skicka gärna ett epost till [epostadress] eller ring mig [mobilnummer] om du har några frågor, eller kan tänka dig att ställa upp - så bokar vi in en dag och tid som passar dig.

Med vänliga hälsningar

Therese Brunzell